

**Міністерство освіти і науки України  
Тернопільський національний економічний університет  
Кафедра теорії та історії держави і права**

**ГОНЧАРУК Ірина Миколаївна**

**Суд присяжних як правовий інститут : зарубіжний і вітчизняний досвід  
функціонування / Court of jurors as law institute : foreign and home  
experience of functioning**

**Спеціальність 081 – Право**

**Дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр»**

Студент групи ПРм–21  
І.М. Гончарук

---

(підпис)

Науковий керівник  
к.і.н., доцент А.В. Грубінко

---

(підпис)

Дипломну роботу допущено  
до захисту  
« \_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 2018 р.

Зав. кафедри теорії та історії  
держави і права  
доц. Кравчук М.В. \_\_\_\_\_  
(підпис)

**Тернопіль – 2018**

## РЕЗЮМЕ

**Дипломна робота** містить 99 сторінок, список використаних джерел із 95 найменувань.

**Метою дипломної роботи** є дослідження процесу становлення та розвитку суду присяжних як інституту судової системи України з урахуванням досвіду зарубіжних країн, виявлення проблеми у правозастосовній практиці функціонування суду присяжних і подання пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства.

**Об'єктом дослідження** є особливості становлення, розвитку і функціонування системи судочинства України.

**Предметом дослідження** є зарубіжний і вітчизняний досвід функціонування суду присяжних як правового інституту.

**Одержані висновки та їх новизна:** полягають у дослідженні провідних світових історичних моделей інституту суду присяжних та його розвитку в Україні. Розкрито принципи функціонування суду присяжних. З'ясовано стан нормативно-правового забезпечення організації та функціонування суду присяжних в судовій системі України. Проаналізовано права та обов'язки, вимоги до присяжних засідателів, їх співвідношення з повноваженнями професійних суддів. Досліджено проблеми запровадження і функціонування суду присяжних в Україні. Окреслено перспективи розвитку інституту суду присяжних в Україні і подано пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

**Ключові слова:** суд присяжних, присяжні, законодавство, судді, судова система.

## RESUME

**Thesis contains** 99 pages, list of sources with 95 titles.

**The aim of the thesis** is research the process of becoming and development of court of jurors as institute of Ukraine judicial system taking into account experience of foreign countries, exposure of problem in law realized practice of functioning of court of jurors and presentation of suggestions in relation to perfection of home legislation.

**Object is the current** features of becoming, development and functioning of the system of rule-making of Ukraine.

**The subject of research** is foreign and home experience of functioning of court of jurors as a legal institute.

**The resulting conclusions and innovation:** consist in research the leading world historical models of institute court of jurors and it development in Ukraine. Principles of functioning of court of jurors are exposed. The state of the normatively-legal providing of organization and functioning of court of jurors in the judicial system of Ukraine is found out. The right and duties, requirements to the oath assessors, their correlation with plenary powers of professional judges are analysed. The problems of input and functioning of court of jurors are investigational in Ukraine. The prospects of development of institute court of jurors are outlined in Ukraine and suggestions in relation to perfection of corresponding legislation are presented.

**Keywords:** court of jurors, jurors, legislation, judges, judicial system.

## АНОТАЦІЯ

Гончарук І.М. Суд присяжних як правовий інститут: зарубіжний і вітчизняний досвід функціонування. – Рукопис.

Дослідження на здобуття ступеня вищої освіти “магістр” за спеціальністю 081 “Право”. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2018.

У роботі проаналізовано провідні світові історичні моделі інституту суду присяжних та його розвиток в Україні. Розкрито соціально-правову сутність і принципи функціонування суду присяжних. З’ясовано стан нормативно-правового забезпечення організації та функціонування суду присяжних в судовій системі України. Проаналізовано права та обов’язки, вимоги до присяжних засідателів, їх співвідношення з повноваженнями професійних суддів. Досліджено проблеми запровадження і функціонування суду присяжних в Україні. Окреслено перспективи розвитку інституту суду присяжних в Україні і подано пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

## ANNOTATION

Honcharuk I.M. Court of jurors as law institute: foreign and home experience of functioning. – Manuscript.

Research for higher education degree “magister” from specialty 081 “Law”. – Ternopil National Economic University, Ternopil, 2017.

The leading world historical models of institute court of jurors and its development in Ukraine are analysed. Social-legal essence and principles of functioning of court of jurors are exposed. The state of the normatively-legal providing of organization and functioning of court of jurors in the judicial system of Ukraine is found out. The right and duties, requirements to the oath assessors, their correlation with plenary powers of professional judges are analysed. The problems of input and functioning of court of jurors are investigational in Ukraine. The prospects of development of institute court of jurors are outlined in Ukraine and suggestions in relation to perfection of corresponding legislation are presented.

## ЗМІСТ

|                                                                                                                          |    |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| ВСТУП .....                                                                                                              | 4  |
| РОЗДІЛ 1. ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ<br>СУДУ ПРИСЯЖНИХ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ І<br>ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН   |    |
| 1.1. Провідні світові моделі суду присяжних та його розвиток в Україні .....                                             | 9  |
| 1.2. Соціально-правова сутність і принципи функціонування суду<br>присяжних .....                                        | 23 |
| Висновки до Розділу 1 .....                                                                                              | 35 |
| РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ<br>ПРИСЯЖНИХ                                                     |    |
| 2.1. Нормативно-правове забезпечення організації та функціонування<br>суду присяжних в системі судочинства України ..... | 36 |
| 2.2. Права та обов'язки, вимоги до присяжних засідателів, їх<br>співвідношення з повноваженнями професійних суддів ..... | 44 |
| Висновки до Розділу 2 .....                                                                                              | 65 |
| РОЗДІЛ 3. ЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ СУДУ ПРИСЯЖНИХ У<br>РЕФОРМУВАННІ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ                                    |    |
| 3.1. Особливості запровадження і функціонування суду присяжних<br>в Україні .....                                        | 66 |
| 3.2. Перспективи розвитку інституту суду присяжних в Україні .....                                                       | 78 |
| Висновки до Розділу 3 .....                                                                                              | 84 |
| ВИСНОВКИ .....                                                                                                           | 85 |
| СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ .....                                                                                         | 90 |

## ВСТУП

**Актуальність теми роботи.** Реформування судової системи і судочинства в Україні пов'язане із становленням суду як незалежної і самостійної гілки державної влади, що має забезпечувати правосуддя. В Україні триває процес проведення ряду демократичних реформ, серед яких значну увагу приділено судово-правовій реформі з метою реального забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Однією з важливих реформ є залучення пересічних громадян до розгляду разом з професійними суддями окремих категорій судових справ за допомогою такої форми безпосередньої демократії як інститут суду присяжних.

Дослідження питання становлення, розвитку та значення інституту суду присяжних у процесі реформування судової системи України має особливу наукову актуальність та суспільне значення, адже, з однієї сторони, суд присяжних у світовій практиці судочинства розглядається як один із найдемократичніших правових інститутів. Поширеним є твердження, що демократичне суспільство не може розвиватися без демократичного судочинства, а таке можливе лише за наявності інституту суду присяжних, де народ самостійно ухвалює рішення, яке ґрунтується на принципах верховенства права. З іншої сторони побутує думка, що суд присяжних є застарілим інститутом, а його включення до системи судочинства України є помилкою законодавця. Об'єктивне вирішення цього дискусійного питання можливе лише за умови дослідження досвіду становлення і розвитку зазначеної правової інституції, розкриття її соціально-правової природи і ролі в здійсненні судочинства, ознайомлення із зарубіжним досвідом функціонування, аналізу проблем та перспектив запровадження суду присяжних в судовій системі України.

**Стан дослідження проблеми.** Різним аспектам проблематики впровадження суду присяжних у систему судочинства України приділили увагу ряд вітчизняних вчених, зокрема, Н. Ахтирська, А. Борисенко, К. Василяка, Т.

Галайденко, А. Грубінко, В. Канцір, В. Котляр, Є. Которобай, А. Курбатов, С.Лисенков, С. Обрусна, С. Оверчук, А. Радзівілл, І. Рощина, І. Русанова, Р.Савонюк, В. Тернавська та інші. Серед російських дослідників проблеми виділимо Т. Апарову, С. Боботова, В. Зикова, Л. Карнозову, В. Мельник та інших. У процесі дослідження використано матеріали публікацій західних дослідників Р. Бахмайєр-Вінтера, У. Бернема, Дж. МакБрайда, Е. Сванідзе та інших. Також використано праці вчених Б. Барабаша, А. Гринишина, А.Гуценка, Н. Єфремова, А. Костенко, О. Костенка, В. Маляренка, О. Музичука, С. Прилуцького, Д. Притики, присвячені загальним проблемам розвитку судочинства України і зарубіжних країн.

Констатуючи вагомий науковий внесок названих вчених у розробку відповідної проблеми, відзначимо, що наявні дослідження організації та функціонування суду присяжних в умовах формування громадянського суспільства та правової держави в Україні є недостатніми. Теоретично не розробленою залишається ряд питань, пов'язаних із втіленням самостійності судової влади та незалежності суддів, розглядом судової влади як публічно-правового і соціального феномену. Практична відсутність комплексних наукових досліджень реформи системи судочинства 2016 року та оцінки її перспективних результатів зумовлює додаткову актуальність розробки теми даного дослідження.

**Мета роботи** – дослідити процес становлення і розвитку суду присяжних як інституту судової системи України з урахуванням передового досвіду зарубіжних країн.

На розкриття мети спрямовані **завдання роботи**:

- охарактеризувати провідні світові історичні моделі інституту суду присяжних та його розвиток в Україні;
- розкрити соціально-правову сутність і принципи функціонування суду присяжних;
- з'ясувати стан нормативно-правового забезпечення організації та функціонування суду присяжних в судовій системі України;

- проаналізувати права та обов'язки, вимоги до присяжних засідателів, їх співвідношення з повноваженнями професійних суддів;
- дослідити проблеми функціонування суду присяжних в Україні;
- окреслити перспективи розвитку інституту суду присяжних в Україні та сформулювати конкретні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

**Об'єкт дослідження** – особливості становлення, розвитку і функціонування системи судочинства України і зарубіжних країн.

**Предмет дослідження** – зарубіжний і вітчизняний досвід функціонування суду присяжних як правової інституції.

**Методи дослідження.** Методологічну основу дослідження склали насамперед універсальні наукові принципи об'єктивності, системності, всебічного вивчення проблеми, історизму. Під час дослідження застосовано систему наукових методів: а) загальнофілософські (діалектичний, позитивістський); б) загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення, аналогія, моделювання, класифікація, системний, історичний); спеціально-наукові (спеціально-юридичні) методи (юридично-догматичний, порівняльно-правовий, нормативно-аналітичний, тлумачення чинного законодавства, правової герменевтики).

**Джерельну базу дослідження** склали: нормативно-правові акти України (Конституція України, галузеві кодекси та інші закони, підзаконні нормативно-правові акти); нормативно-правові акти зарубіжних країн; пам'ятки права та проекти нормативних актів; матеріали судової практики судів України; матеріали наукових праць провідних вітчизняних і зарубіжних фахівців з проблеми (монографії, автореферати дисертацій, наукові публікації в періодичних виданнях); довідкова література; електронні ресурси.

**Наукова новизна роботи** полягає у дослідженні провідних світових історичних моделей інституту суду присяжних та його розвитку в Україні. З'ясовано стан нормативного забезпечення організації та функціонування суду присяжних в Україні. Проаналізовано права та обов'язки, вимоги до присяжних

засідателів. Окреслено перспективи розвитку інституту суду присяжних в Україні і сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

### **Положення, що виносяться на захист.**

1. Обґрунтовується думка, що суд присяжних – судовий інститут, що представляє собою незалежну від професійних суддів колегію обраних громадян, які внаслідок своєї обізнаності з умовами місцевого побуту, специфіки життя усіх суспільних прошарків, які вони представляють, покликані вирішувати в суді питання факту злочину та виносити справедливий вирок. Суд присяжних як самостійний соціально-правовий інститут повинен посісти вагоме місце в системі судочинства України, адже він має високу правозахисну здатність гарантувати дотримання прав людини.

2. Суд присяжних – це інститут здійснення народовладдя, який ефективно функціонує в багатьох країнах. Світовій юридичній практиці відомі дві моделі суду присяжних – англо-американська (класична) і європейська (суд з розширеною колегією народних засідателів). Загалом суди присяжних діють у 53 країнах світу. У різних країнах існують різні форми організації правосуддя, в тому числі змішані.

3. Наголошується, що інститут суду присяжних є недостатньо розвиненим інститутом в судовій системі України. Про це свідчить навіть неоднозначне ставлення до нього пересічних громадян – майбутніх потенційних присяжних. Для належного функціонування в Україні суду присяжних насамперед необхідно продовжити роботу щодо вдосконалення законодавчої бази, а саме: 1) розширити перелік справ, які розглядаються за участю суду присяжних; 2) запровадити двоколегіальність суду присяжних – власне колегії присяжних, яка повинна складатись з 12-ти осіб, і професійного судді чи декількох суддів окремо; 3) потребує доповнення на рівні Конституції України питання прямої (безпосередньої) участі народу при здійсненні судової влади, в ст. 129 якої необхідно передбачити пункт: “Громадяни мають рівне право на судовий захист за участю присяжних”, а частину 1 ст. 127 варто

викласти у такій редакції: “Правосуддя здійснюють судді. У визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних та мирових суддів”; 4) внести доповнення до ст. 65 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо вимог до присяжного (уточнити і розширити перелік громадян, які не можуть бути включеними до списків народних засідателів і списків присяжних); 5) потрібно конкретизувати законодавчі вимоги до присяжних; 6) надати можливість присяжним самим приймати рішення про винуватість чи невинуватість підсудного; 7) судді, які здійснюють правосуддя разом з колегією присяжних, повинні додатково проходити підготовку з питань такого виду судочинства.

**Практичне значення результатів дослідження** полягає у тому, що теоретичні положення і висновки роботи можуть бути використані: у законотворчій діяльності; в юридичній практиці; у подальших наукових дослідженнях проблематики розвитку судочинства України; при проведенні інформаційно-просвітницької роботи серед широкої громадськості; при викладанні навчальних дисциплін “Теорія держави і права”, “Історія держави і права України”, “Історія держави і права зарубіжних країн”, “Правові інституції України”, “Кримінальний процес” та інших; при підготовці навчально-методичної літератури, посібників і підручників.

**Апробація результатів дослідження.** Результати дослідження апробовані автором під час участі у I Міжнародній студентській науковій конференції “Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді” (Тернопіль, 3-4 квітня 2017 р.) (Гончарук І.М. Проблема запровадження суду присяжних в системі судочинства України: зарубіжний досвід та вітчизняна практика / І.М. Гончарук // Збірник тез доповідей. Секції 1-2. – Тернопіль: Вектор, 2017. – С. 29-34. (0,3 д.а.).

**Загальна характеристика роботи.** Робота складається з вступу, трьох розділів (6 параграфів), висновків, списку використаних джерел (95 найменувань). Загальний обсяг роботи складає 99 сторінок.

## РОЗДІЛ 1

# ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ СУДУ ПРИСЯЖНИХ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ І ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

### 1.1. Провідні світові моделі суду присяжних та його розвиток в Україні

Історія суду присяжних сягає стародавніх часів. Передумовою виникнення цього інституту можна вважати тенденцію обмеження абсолютної влади шляхом участі народу у здійсненні правосуддя. Для того, щоб детально охопити весь процес становлення і розвитку суду присяжних потрібно розглянути основні сутнісні аспекти його історичних світових моделей (видів), якими є антична модель (античний період), перехідна модель (період Середньовіччя), період становлення класичної моделі суду присяжних.

Античний період характеризувався наявністю народних зборів (Екклеса), що склалися з повноправних афінян. На цих зборах вирішували питання щодо вигнання з громади і позбавлення громадянства, розглядали скарги громадян, релігійні та адміністративні справи. Вносити законопроекти формально мав право кожен громадянин, після чого вони надходили на розгляд Ради 500. Однак прийнятий законопроект ставав законом за умови, якщо він не був відхилений судом присяжних (Геліея). Рада 500 складався з осіб, які досягли 30-річного віку і були обрані жеребком на 1 рік, за 50 людина від кожної філи, для керівництва справами поліса в період між засіданнями народних зборів [81, с. 24]. На її засіданнях обговорювалися дипломатичні зносини з іншими державами, питання управління фінансами, контроль за посадовими особами. На ній попередньо розглядали питання, що потім передавалися на обговорення народних зборів. Рада 500 поділявся на 10 комісій, що склалися з 50 представників однієї філи.

Комісії по черзі виконували обов'язки всієї Ради. Щодня за жеребком обирали нового голову зборів, що в період роботи Екклесії був одночасно її головою (починаючи з IV ст. до н.е. голову стали обирати перед кожним

засіданням). Існувала також практика залучення до відповідальності тих посадових осіб, які завинили, однак це проводилося після закінчення терміну служби. Плата за виконання посади здійснювалася по завершенні року, оскільки після заслуховування звітності чиновника могли притягти до суду.

До складу гелієї входили громадяни віком 30 років. Вона складалася з колегії 500 суддів (і, крім того, 100 запасних) і працювала за жеребкуванням. Слово “гелієа” використовувалося в багатьох грецьких полісах для позначення народних зборів. Воно походить від слова “Геліос” (сонце). Це пов’язано з тією обставиною, що всі народні збори проводили і закінчували до заходу сонця. Всі обрані посадовці перед вступом на посаду проходили особливу перевірку (докімасію) – перевірку права на зайняття посади, політичну благонадійність, необхідних особистих рис тощо [80, с. 18]. Перевіряли, зокрема, вік особи, відповідність його майновому і становому цензу, наявність заборгованості скарбниці, ставлення до батьків і богів тощо. Також гелієа приймала рішення щодо законопроектів і працювала в складі колегії номофетів з 1 тис. членів. Ця колегія здійснювала також докімасію і затверджувала звіти посадових осіб.

Не можна було двічі займати одну і ту ж посаду чи суміщати дві посади. Виконання службових обов’язків оплачувалося, за винятком посад стратегів. Воєначальники-стратегі наділялися владою і повноваженнями проводити політику буле і народних зборів. Їх обирали щорічно в кількості десяти, по одному від кожного філи, та могли переобирати кілька разів. Стратеги відповідали перед народним зборами за свої дії і звітували про витрачені гроші. Гарячі практикувалися в Раді п’ятисот і гелієа. Переважна кількість посад у період розквіту демократії (їх було всього близько 700), включно з посадами у філах і демах – були колегіальними [77, с. 39].

Діяльність усіх посадових осіб підпорядковувалася визначеним організаційним діловим принципам: виборність великих посадових осіб на основі голосування у народних зборах або вибори за жеребом на дрібні посади; однорічний термін відправлення посади із заборною на заняття двох посад

одночасно і на два терміни (крім воєначальників-стратегів); особиста підзвітність народним зборам або гелієї після закінчення терміну (особливо з фінансових питань); змінюваність (перебування на посаді не більше одного разу); колегіальність (за винятком окремих посад); відсутність багатоступеневою чиновницької ієрархії; підконтрольність результатів і способів обрання судовій перевірці тощо [80, с. 19].

Однією з характерних рис перехідної моделі становлення суду присяжних в Європі можна вважати участь представників місцевої громади у вирішенні спірних питань. Наприклад, правосуддя у Франції ще за часів Середньовіччя здійснювалося шляхом залучення членів місцевої громади через інститути журата (грунтувався на звичаєвому праві) і рекогніторес (заснований на позитивному праві). У роботі цього інституту брало участь журі з дванадцяти осіб, які володіли обставинами справи. Ці особи спершу виступали у справі в ролі свідків, а після прийняття присяги розглядали конкретну справу і виносили вирок, на основі якого судді приймали рішення. Переважно всі питання розглядалися за участю інституту журата, а інститут рекогніторес залучали лише до розгляду певної категорії справ за наявності спеціального дозволу герцога або верховного судді [17, с. 29]. Тому досить часто одна процедура переходила в іншу.

В Англії необхідною передумовою для створення суду присяжних стала своєрідна адміністративно-територіальна одиниця фріборг, члени якої несли солідарну відповідальність на основі принципу кругової поруки, що існувала в Англії ще до завоювання Вільгельма Великого 1066 року. Фріборг поділявся на збори сотні. На цих зборах усі місцеві мешканці залучалися до здійснення судочинства [12, с. 39]. Збори сотні, на які поділявся фріборг, відбувалися щомісяця, де вирішувалися в першу чергу земельні спори, завірялися цивільні угоди – договори і заповіти, а також розглядалися незначні кримінальні справи. На таких зборах всі місцеві мешканці спільно виконували суддівські обов'язки; головуєчий (ельдормен) лише формально керував процесом проведення таких зборів і забезпечував виконання вироків [18, с. 12].

Одним із засобів доведення істини була присяга очищення, яка характеризувалася тим, що обвинуваченому надавалося право запросити дванадцять осіб, які б могли клятвено підтвердити його невинуватість. Якщо таким шляхом обвинуваченому не вдавалося довести свою невинуватість, залишалося лише звернутися до ордалій, тобто до “суду божого. Саме у такій процедурі вирішення спірних питань вбачають зачатки процесу за участю суду присяжних. Однак для даного періоду характерним є відсутність чіткого розподілу повноважень між суддею і присяжними, які одночасно виступали в ролі і свідків, і суддів. Англосаксами також ще не застосовувалося принесення присяги у судовому процесі. Присягу у процес привнесли нормани разом із поєдинком, який також не був знайомий англійцям [60, с. 159].

На основі цих прикладів можна стверджувати, що в Західній Європі в Середньовіччі діяв інститут співпраці громади і професійних суддів, який можна вважати прототипом суду присяжних. Згодом у Франції професійні судді остаточно витіснили представників народу у сфері правосуддя, а в Англії суд присяжних ніколи не переставав діяти [62, с. 73].

Дослідники вважають, що суд присяжних суто англійський інститут, який міг зародитися лише на теренах англійських правових звичаїв, оскільки ні у Франції, ні у будь-якій іншій державі не було передумови для зародження журі, а саме – фріборгу, інституту суто англосаксонського [66, с. 54]. В той же час поєднання англосаксонських і французьких правових звичаїв після норманського завоювання, тобто запровадження французького інституту рекогніторес на ґрунті англійського звичаєвого права, сприяло розвитку журі з наступним утворенням дворівневої структури суду присяжних – великого (обвинувального) і малого (судового) журі. Назви велике і мале журі пояснюються тим, що до складу великого журі входили представники всього графства у кількості близько 23 осіб, а мале журі включало 12 осіб, які мали безпосереднє відношення до злочину: жили поблизу місця злочину чи належали до однієї сотні з обвинуваченим [75, с. 152].

Суд присяжних почали залучати спершу у сфері цивільного судочинства і лише для вирішення земельних спорів. Однак починаючи з XIII ст., за часів правління Генріха III (1216-1272 рр.), до юрисдикції суду присяжних було віднесено всі категорії цивільних справ, а з 1304 р. у судах загального права було закріплено правило, згідно з яким всі позови «про порушення володіння» повинні розглядатися за участю присяжних засідателів. В результаті виявилось, що зі зменшенням числа реальних позовів і особистих позовів «про борг» і «про утримання» фактично всі позови в судах загального права почали розглядатися за участю присяжних у складі 12 осіб, де не було поділу на велике і мале журі [66, с. 273].

У сфері кримінального судочинства процес становлення суду присяжних як правомочного інституту починається за часів Едуарда Сповідника (1042-1066 рр.). Так, обов'язок фріборгу полягав у передачі королівському судді того із своїх співчленів, який здійснив злочин. Якщо це було неможливо, то глава і два члени фріборгу, до якого належав біглий злочинець, з главою і двома членами кожного з трьох найближчих фріборгів, що в сукупності становило 12 осіб, мали засвідчити клятвою, що вони непричетні ні до злочину, ні до втечі злочинця [60, с. 159].

У період становлення класичної моделі суду присяжних велике значення для розвитку даного інституту в Англії мала Велика Хартія Вольностей 1215 року, за якою король обмежувався у праві піддавати вільну людину безпідставним судовим переслідуванням. Жоден королівський чиновник не мав права притягувати до відповідальності, позбавити власності чи ув'язнити особу не інакше, як на підставі закону і законного вироку рівних їй громадян. Особливостями класичної моделі суду присяжних є поділ судової влади на суд присяжних і професійного суддю, які взаємно контролюють один одного, відокремлення питання про винність і караність, що протидіє свавіллю та корупції, також колегіальність прийняття рішення (вироку).

З часів правління Едуарда III (1327-1377 рр.) відбулося реформування складу журі: присяжні почали обиратися виключно з числа лицарів графства, а

не з членів окремо взятих сотень, як раніше. Присяжні приводилися до присяги, за порушення якої передбачалися досить суворі покарання. Вердикт присяжних мав бути одностайним, інакше присяжні, що не погоджувалися з думкою більшості, вибували, а колегія суду присяжних поповнювалася новими засідателями. Перша письмова згадка про одностайний вердикт зустрічається у 1367 р., коли коронний суд відмовився прийняти рішення присяжних засідателів, які визнали підсудного винним за підсумками голосів, що розподілилися як одинадцять проти одного. Саме заява присяжного, який утворив меншість, що краще він помре у в'язниці, ніж погодиться звинувачувати, змусила суд переглянути дане рішення і підхід до прийняття присяжними вердикту взагалі. З того часу вимога щодо одностайності стала обов'язковою [68, с. 179].

Присяжні судового (малого) журі виступали на перших порах скоріше як свідки, ніж судді, внаслідок чого їх рішення часто викликали недовіру: королівські судді, ігноруючи їх думку, скликали натомість повторно велике журі. На початку XVI ст. було запроваджено процедуру відкритого доведення доказів перед присяжними, що вимагало необхідності чіткого розмежування питань факту і права. З того часу, як суд почав викликати незалежних свідків, судді стали звертати увагу присяжних на значущість їхніх свідчень, представлені у суді докази та аргументи сторін, давати присяжним своєрідні настанови щодо цих свідчень. Присяжні самостійно приймали свої рішення у нарадчій кімнаті, а суддя на основі їх вердикту виносив остаточне рішення. В той же час судді не завжди правильно розуміли свій обов'язок роз'яснення закону присяжним, натомість розуміли його як право втручатися у компетенцію присяжних, вимагаючи винесення вердикту згідно з думкою головуючого судді. Внаслідок цього виникали складнощі у взаємодії між коронними суддями і присяжними засідателями [61, с. 79]. Така самостійність присяжних засідателів при прийнятті рішення, що не узгоджувалося з думкою коронного судді, яку він висловив у заключній промові, могла призвести до негативних наслідків: за рішення, що суперечили настановам судді, присяжні каралися штрафами і

тюремним ув'язненням або ж викликалися на суд зіркової палати. Суд над присяжними (process of attain) здійснювала колегія з 24 осіб, і у випадку визнання їх винними, присяжні засуджувалися до позбавлення волі, втрачали громадянські права, вся їх власність підлягала конфіскації, в той час як сторона, що програла процес, знову набувала всіх позбавлених на основі квазінесправедливого вердикту прав [18, с. 21]. Таке свавілля суддів корони за часів Генріха III, Едуарда III було за правило.

Порядок вирішення кримінальних справ за участю суду присяжних укорінився настільки, що звичай було санкціоновано як загальну форму судочинства, незважаючи на те, що цей порядок існував раніше тільки для обвинувачених великим журі, а не для тих, кого обвинуватила приватна особа. Відтоді суди присяжних діють при судах четвертних сесій та судах асизів. Суди четвертних сесій є зборами мирових суддів графства, що збираються чотири рази на рік. Вони розглядають справи, які перевищують компетенцію суду малих сесій, за участю 12-ти присяжних. Суди асизів, що розглядають найбільш важливі кримінальні справи, складаються з голови, як правило члена відділу королівської лави, і 12-ти присяжних. Ці суди збираються три-чотири рази на рік у кожному графстві по мірі накопичення справ [12, с. 67].

На вітчизняних теренах витоки суду присяжних простежуються у давній судовій інстанції – копному суді, закріпленому у тексті “Руської правди”, де копний суд розглядався як прототип суду присяжних. Досить часто з присяжними порівнюють лавників, які обиралися народом з числа мудрих і авторитетних жителів міст, де діяло магдебурзьке право. Вони обиралися пожиттєво і складали присягу, а чисельність їх колегії коливалася від шести до одинадцяти осіб. До компетенції суду лавників належали кримінальні справи. Елементи суду присяжних помітні у звичаєвому козацькому судочинстві. Традиційно у козацькому звичаєвому праві суд рівних діяв за правилом: “Де три козаки, там двоє судять третього” [41, с. 497].

Зазначимо, що витоки інституту суду присяжних виявлені у слов'янських народів ще у XV столітті. За Судебником 1497 року в судах, які розглядали

найбільш важливі справи, мали бути присутні “староста та кращі і добрі люди”. У 1533 році жителі Новгороду вибрали “48 цілувальників”, четверо з яких кожного місяця засідали в суді як представники громади. Для них наказувалося “в суді сидіти і правду стерегти”. Без них закон наказував “суду не чинити” [64, с. 276].

У період судової реформи 1864 року, коли Україна знаходилася у правовому полі Росії, дослідники висловлювали думку про суд присяжних як продукт національного генія слов’янських народів. Прихильники створення цього інституту висловлювали аргумент на користь його заснування, що повноваження щодо визнання провини і повноваження про призначення покарання були розділеними. Адже якщо визначення винності і призначення покарання належить одним і тим самим суддям, то суди часто можуть визначити ступінь провини так, щоб підсудний підлягав тому покаранню, якому судді бажали б його піддати. Для участі в роботі суду пропонувалося тридцять присяжних засідателів, з яких за допомогою жеребкування обиралося чотирнадцять засідателів, з яких дванадцять основних і двоє запасних. У подальшому розгляд справи здійснював суддя вже на основі вердикту присяжних [58, с. 80-81].

Суд присяжних в Україні на основі статутів 1864 року вводився поетапно та набув рис повноцінного інституту судочинства. Найперше, у 1867 р., він був втілений у практику Харківського, Сумського та Ізюмського судів, які територіально знаходилися ближче до центру Російської імперії. Найпізніше, у 1880 р., суд присяжних отримав практичне застосування на теренах Правобережної України – у Київському, Уманському, Кам’янець-Подільському, Житомирському та Луцькому судах. Варто врахувати, що у цей період суспільство було досить чітко структурованим за станами. Приналежність до конкретного стану забезпечувала особі власну ідентифікацію та соціальне підґрунтя для життя. Потрапляючи до списку присяжних, кожен розумів відповідальність не тільки перед законом, суспільством, але й перед тією його частиною, до якої він соціально належав.

Згідно ст. 84 “Учреждения судебных установлений” 1864 року, заборонялось включати до загальних списків присяжних засідателів: членів судових місць, дільничних мирових суддів, обер-секретарів і секретарів судових місць, судових приставів, нотаріусів, осіб прокурорського нагляду при судових місцях, віце-губернаторів, чиновників, які займають посади скарбників та чиновників поліції. Варто відзначити, що питання підбору і діяльності корпусу присяжних набагато краще продумані в законодавчих актах судової реформи 1864 року, ніж у сучасному законодавстві України. В Австрії відповідно до закону про реєстр присяжних і шеффенів 1946 року виключаються із списків члени уряду, адвокати, священнослужителі, а також можуть вивільнятися особи старші 60 років, лікарі, аптекарі, дантисти, жінки з малолітніми дітьми і ті, хто працює за трудовими угодами п'ять днів на тиждень [76, с. 35].

Після введення суду присяжних у практику судочинства число противників останнього не зменшилося. Водночас у суспільстві зростала кількість його прихильників. Тодішня наукова дискусія щодо суду присяжних була досить напруженою і складною. Це зумовлювалося низкою проблем, що стосувалися діяльності даного інституту судочинства, нерозв'язаністю їх як у практичному, так і у теоретичному відношеннях.

Дискусія стосовно компетенції суду присяжних не припинялася впродовж усього періоду його діяльності. Першим важливим їх моментом було те, що цей суд з самого початку існування не мав права розглядати справи про державні злочини. На основі Закону від 12 листопада 1866 р. з юрисдикції суду вилучено справи, що стосувалися преси. Законом від 9 травня 1878 р. тимчасово забрано справи щодо злочинів проти порядку управління. Законом від 7 липня 1889 р. у суду присяжних вилучено справи про службові злочини посадових осіб. Названі вилучення зменшували кількість справ, що розглядалися судом присяжних. За Законом 1889 р. даний суд мав право розглядати лише близько 300 статей. Головними аргументами потреби вилучення статей з компетенції суду присяжних були: неспроможність присяжних зрозуміти складні злочини;

часте винесення щодо окремих злочинів виправ-дальних вироків; необ'єктивність розгляду справ, що стосувалися заворушень, для усунення яких начальство змушене вдаватися до надзвичайних заходів [42, с. 498].

Протягом 1917 – 1920 років, незважаючи на складні політико-економічні умови, що виникли внаслідок частоті зміни влади і безперервних бойових дій, в Україні продовжували діяти всі судові установи та інститути на основі положень законодавства Російської імперії. Суди присяжних продовжували діяти при окружних судах: присяжні засідателі вирішували лише фактичні питання про винуватість особи при розгляді справ про злочини, за які законом визначалися покарання, що передбачали позбавлення майнових та особистих прав. Присяжні засідателі обиралися порядком, встановленим законодавством Російської імперії, яке мало чинність в частині, що не суперечила законам нової влади. Участь суду присяжних передбачалася також і в апеляційних судах, що виступали судами першої інстанції при розгляді кримінальних справ про державні злочини замість скасованого інституту станових представників, коли покарання було “не нижче поправного закладу” [28, с. 78]. Скасування суду присяжних не передбачалося, натомість було створено комісію для перегляду положень Статуту кримінального судочинства, яка приділила особливу увагу питанням діяльності інституту суду присяжних.

Присяжним засідателем могла бути особа віком від 25 до 75 років, яка вільно володіла б українською і російською мовами. У справах, де підсудний був особою жіночої статі, до складу присяжних засідателів мали входити 6 чоловік і 6 жінок. Старшиною міг бути не лише чоловік, але і жінка [78, с. 234]. Згідно Постанови Тимчасового уряду від 31 березня 1917 р., справи про державні і службові злочини мали розглядатися судовими палатами та Державним сенатом за участю присяжних засідателів. Склад присяжних, згідно з Постановою Тимчасового уряду від 21 вересня 1917 р., повинен був обиратися судовими палатами на кожний період судових засідань за жеребом з чергових і запасних списків, складених за правилами вищезазначеної Постанови. Згідно з цими правилами, чергові і запасні списки присяжних

засідателів мали складатися окружними судами у розпорядчих засіданнях на основі загальних списків, що надавалися повітовими комісарами і міськими головами головам окружних судів [72].

Загалом зазначимо, що функціонування інституту суду присяжних на території України було врегульовано лише нормами Статуту кримінального судочинства, що стали частиною національної системи законодавства, з тими змінами, що вимагав сучасний розвиток суспільних відносин. Після розпаду Австро-Угорської імперії на цій території України була утворена Західна область Української Республіки, до складу якої ввійшли Західна і Східна Галичина та Буковина. Однак на території ЗОУНР не були поширені закони, що становили загальну законодавчу базу держави, натомість продовжували мати чинність австрійські закони, на основі яких функціонували попередні державні установи й інститути [87].

Що ж до СРСР, то вважаючи суд присяжних “буржуазним судом”, радянський законодавець не включив їх до системи правосуддя. Присяжних замінили народними засідателями, які брали участь у судових засіданнях разом із професійними слугами Феміди. Так реалізовувалася “безпосередня участь трудящих у здійсненні соціалістичного правосуддя” [43, с. 370]. Оскільки радянську репресивну судову систему лише умовно можна вважати правосуддям у класичному його розумінні, участь народних засідателів була здебільшого формальністю, адже вони фактично “обиралися” за партійною вказівкою.

У світовій юридичній практиці виділяють дві моделі суду присяжних – англо-американську та європейську. Англо-американська передбачає, що присяжні засідателі, які попередньо не знайомі зі справою та є лише спостерігачами судового розслідування, у нарадчій кімнаті самотійно, без участі професійного судді, вирішують питання факту винуватості і виносять відповідний вердикт щодо підсудного. Їхній вердикт є обов’язковим для судді. Професійний суддя в такому процесі вирішує виключно правові питання і встановлює кваліфікаційну міру покарання [19, с. 19]. У США “велике журі”

розглядає кримінальні справи у складі 12 засідателів. Аналогічна кількість журі присяжних суду Королівської лави Великої Британії. Іспанський суд присяжних відрізняється за кількістю засідателів – їх 9, але він створений і діє на зразок англо-американського незалежного журі присяжних. Основною функцією великого журі є перевірка обґрунтованості обвинувальних актів прокурора.

Право особи на суд присяжних має своє безпосереднє закріплення на конституційному рівні у багатьох країнах, зокрема, в Конституції США. Згідно шостої поправки 1791 року у всіх випадках карного переслідування, звинувачений має право на скорий і прилюдний суд безсторонніх присяжних того штату й округу, де скоєно злочин, причому цей округ повинен бути заздалегідь визначений законом. У США кожен федеральний територіальний суд має свій порядок залучення присяжних. Основою для набору кандидатів є списки або виборців даної території, або платників податків, або інформація з довідників про жителів міста, або телефонні довідники чи дані перепису населення [10]. Присяжним може стати тільки громадянин США, який не мав проблем із законом. За федеральним законодавством і обвинувачення, і захист мають право відводу конкретних осіб зі складу присяжних за наявності компрометуючих обставин [15, с. 118].

Інша модель, яка умовно класифікується як суд присяжних за європейським зразком, діє в Німеччині, Франції, Данії, Італії, Швеції, Австрії та інших країнах Європи. Його конструкція і порядок діяльності значно відрізняються від англо-американського журі, оскільки питання правової кваліфікації і факту скоєння злочину підсудним вирішують судді-професіонали разом з представниками народу (нім. шеффен – “засідатель”). Також, суттєву різницю між англо-американським та європейським судом присяжних становить і те, за якою системою права воно здійснюється: континентального чи прецедентного. У Франції порядок складання списків присяжних є набагато складнішим, ніж у США: спочатку створюються попередні списки кандидатур, на основі яких спеціальною комісією за місцем знаходження кожного суду проводиться складання щорічного списку кандидатів. Ця ж комісія кожного

року складає спеціальний список додаткових присяжних з числа присяжних міста, в якому розташований даний суд. Згодом голова трибуналу шляхом жеребкування відбирає на відкритому засіданні із щорічного списку 27 присяжних, які створюють сесійний список. Крім того, голова суду в такому ж порядку обирає додаткових присяжних зі спеціального списку [80].

Суди присяжних діють у 53 країнах світу. У різних країнах існують різні форми організації правосуддя, в тому числі змішані. Модель “суду шефенів” у тій чи іншій мірі застосовується в кримінальній юстиції більшості європейських держав, зокрема у Франції, Австрії, Швеції, Греції, Болгарії, Польщі, Чехії. Німецька система передбачає існування суду присяжних, але у змішаному складі, коли питання разом із суддею в нарадчій кімнаті вирішують і присяжні. Прийняли цю модель кримінального правосуддя деякі країни пострадянського простору (Естонія, Литва). Росія та Іспанія зберігають вірність класичному варіанту суду присяжних. Світовій законодавчій практиці відома різна кількість присяжних в складі колегії: в США, Англії, Росії – 12, Франції – 9, Австрії – 8, Італії – 6, ФРН – 2. У ряді країн відмовилися від суду присяжних (наприклад, Люксембург, Фінляндія). Водночас в конституціях деяких штатів США, зокрема в Нью-Йорку, Каліфорнії, Міннесоті, право на участь журі є непорушним, в Алясці проголошено таким, що має зберігатися незмінно, а у Вірджинії і Массачусетсі – священним [57, с. 728-735]. Варто зазначити, що в міжнародних актах не існує норм, які б зобов’язували залучати представників народу до здійснення судочинства. Тому запровадження і введення такого інституту в дію є правом, а не обов’язком держави.

У багатьох європейських країнах активну участь при формуванні суду присяжних беруть обвинувачення і захист, яким надається право здійснювати відвід. Зокрема, в Англії та Уелсі представники обвинувачення і захисту можуть відвести деяких кандидатів у присяжні, обов’язково вказавши причини свого рішення. В Шотландії, наприклад, окрім вмотивованого, сторони мають право здійснити немотивований відвід до 3-х кандидатів кожен. В більшості країн Європи право відводу надається обвинуваченому. Зокрема, у Північній

Ірландії обвинувачений може відвести без зазначення причин до 12-ти кандидатів у присяжні. До речі, в авторитарній Росії у кримінальному судочинстві вже давно діє інститут присяжних. Однак, російська модель не є класичною, а створена з поєднання дореволюційної, тобто 1864 року, та елементів інших (європейських) систем. Головними особливостями російського суду присяжних є: право обрання підсудним форми судочинства, тобто він сам має обирати чи судитиме його суд присяжних; відсутність поділу на свідків обвинувачення і захисту; вирок судді виголошується одразу після вердикту присяжних. Відповідно до вимог КПК Російської Федерації, до суду викликаються 20 присяжних, з яких після відводів повинно залишитися не менше 14 осіб. Шляхом жеребкування для участі в розгляді справи з них створюють колегію присяжних засідателів. Перші 12 вважаються комплектними і з їх складу обирають старшину, інші – запасні. Втім, російський досвід наочно показує, що існуючий симбіоз радянської системи правоохоронних органів та адаптованого до них судового процесу, принципів формування суддівського корпусу, проведення досудового слідства – збільшують вірогідність винесення неправосудних рішень [11].

Сучасний суд присяжних у Російській Федерації не скопійовано сліпо із зарубіжного зразка та суду присяжних Російської імперії. Зберігається змішана форма процесу, коли попереднє слідство організовано інквізиційним чином, ведеться негласно і без ознайомлення обвинуваченого з усіма доказами до завершення всіх слідчих дій. В суд обвинувальна влада передає справу, де подаються матеріали за і проти обвинуваченого. Російський судовий розгляд, на відміну від англосаксонського, не розпадається на два, відділених один від одного кількома місяцями. Його етапи: 1) винесення вердикту і вироку; 2) покарання визначається суддею в тому ж процесі, хоча і без участі присяжних засідателів. Також обвинувачений може вибрати між традиційним провадженням, коли справа розглядається професійними суддями і судом присяжних. Право вибору мають і підсудні в англосаксонських країнах, але, як правило, воно пов'язується з визнанням вини (той, хто уклав угоду з органом

кримінального переслідування, стає перед суддею, який призначає покарання після нетривалого слухання, а той, хто заперечує свою вину, переносить спір у засідання з присяжними). Присяжні у своїх висновках не обмежені жорстко напутнім словом головуючого, оскільки вирішують лише питання факту і винності [29; 31, с. 52]. Навпаки, американські присяжні отримують докладну інструкцію з викладом тонкощів кримінального закону і відповідають на єдине загальне питання про винність у злочині певного типу.

## **1.2. Соціально-правова сутність і принципи функціонування суду присяжних**

Суд присяжних як самостійний соціально-політичний інститут повинен посісти вагоме місце в системі судочинства України, адже він має високу правозахисну здатність гарантувати дотримання прав людини. Саме цей суд найбільш здатний до винесення правомірного і справедливого рішення. Однак, незважаючи на його важливість, відсутній єдиний підхід до його розуміння. Можливо це пов'язано з тим, що дослідження даного правового інституту було спрямоване більшою мірою на законодавчі акти, а не на природний аспект права та закони життя людей у суспільстві.

Однією із ключових проблем у побудові правової держави є питання прямої участі суспільства у здійсненні судової влади. Принцип народовладдя як одна з фундаментальних засад судочинства має давні історичні витоки, які сягають часів зародження первісних форм судової влади.

Для дослідження цієї природи варто звернути увагу на принцип соціального натуралізму, досліджений академіком О. Костенко, який дає змогу розкрити сутність суду присяжних з позиції ідеї природної цілісності світу, тобто його відповідності або ж невідповідності певним законам природи. Суд присяжних трактується вченим як соціальне явище, яке не можна розглядати за межами дії законів природи, а необхідно розглядати як такий, що є не менш природним, ніж фізичні і біологічні явища, оскільки він є проявом вищої форми

розвитку природи – соціальної [32, с. 66]. На думку С. Обрусної, суд присяжних – це не лише складний юридичний інститут, але й особливий соціальний інструмент. Тому до питання його введення варто ставитись надзвичайно відповідально саме з погляду процедури, організаційних підвалин та соціальних передумов. Загальновідомо, що в основу суду присяжних покладено ідею суду рівних, тобто право на нього пов'язувалось саме з правом постати перед судом, рівних собі.

Основна відмітна риса суду присяжних полягає в тому, що рішення про винність або невинність підсудного приймається самостійно колегією непрофесійних суддів. Суд присяжних є певною збірною моделлю правосуддя за участю як народного, так і професійного елементів, роль кожного з яких конститує суд присяжних як ціле. Не замість суддів, а разом із суддями розглядають справи присяжні.

Конституція України, встановивши загальні положення реалізації судової влади, передбачила участь у здійсненні правосуддя представників народу через народних засідателів і присяжних. Аналіз положень, що містяться в ст. 127 Конституції України про те, що правосуддя здійснюється професійними суддями, а у визначених законом випадках – народними засідателями і присяжними, дозволяє зробити висновок про відокремлення професійних суддів від присяжних і тим самим про проголошення в Україні англо-американської моделі суду присяжних. Додаткове підтвердження цього можна знайти в ст. 129 Конституції України, яка встановлює, що «судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних». Однак, як зазначає Лисенков, законопроектні роботи в Україні, виконані на розвиток конституційних положень, особливо в сфері кримінально-процесуального права, де-факто відкидають накопичений світовий досвід функціонування суду присяжних [37, с. 77].

Закріпивши можливість участі народу у відправленні правосуддя, Конституція тим самим вказала один із напрямків реформування судочинства. Таким чином, в сучасних умовах розвитку України як правової держави

постала насущною проблема формування суду присяжних і створення відповідного законодавства, яке б регламентувало широкий спектр питань щодо організації корпусу присяжних, а саме: встановлювало порядок добору кандидатів у присяжні, процедуру оформлення результатів добору присяжних, визначало орган, відповідальний за підбор присяжних, регулювало умови залучення присяжних у судочинство і, нарешті, закріплювало правила безпосередньої участі присяжних у здійсненні правосуддя.

Багатовіковий досвід функціонування суду присяжних у країнах загального права і європейського (континентального) права, півсторічний досвід його діяльності в Російській імперії та десятилітній досвід у сучасній Росії свідчать про те, що колегія присяжних при вирішенні питань про доведеність діяння і винності підсудного в його вчиненні за своєю надійністю перевершує традиційну судову колегію [41, с. 499].

Критика суду присяжних, стрижнем якої є твердження про неспроможність “людей вулиці” до відправлення правосуддя, ігнорує ідею суду присяжних як “сукупної” моделі правосуддя з поділом компетенції між професійними та непрофесійними суддями, в якій професійним суддям приділяються другорядні ролі. Суд присяжних критикують з позицій, згідно з якими народ не готовий до того, щоб справедливо вирішувати питання про винність чи невинність людини, оскільки в суспільства немає правових традицій; немає загальних моральних засад, занадто сильна соціально-економічна диференціація в суспільстві. Це досить обґрунтована, але не безспірна критика суду присяжних. В основі цієї критики лежить визнання суду присяжних як природного “суду вулиці”, “суду натовпу”. За своєю природою журі присяжних характеризується непереборною двоїстістю. У ньому одночасно присутні людська свобода (і в цьому сенсі – сваволя) і обмежуюча її правова форма, але не суд натовпу. Як зазначає Л.М. Карнозова, у вердикті присяжних відбиваються не тільки “забобони” “людей вулиці”, а й не меншою мірою забобони і праворозуміння професійних юристів. І аж ніяк не “спритність” і “красномовство” сторін стоять тут на першому місці [31, с. 52].

Міф про те, що суд присяжних – “суд вулиці”, відвертає увагу критиків і аналітиків від справжніх проблем нашого правосуддя [29].

Судова влада у демократичній та правовій державі є результатом політичного балансу у механізмі поділу публічної влади між її гілками, та водночас компромісу, який досягається між державою і громадянським суспільством. Завдяки відповідним правовим інститутам суспільство має попереджати і не допускати виключну підлеглисть судової влади державі в особі її органів або посадових осіб. Суспільство, стверджуючи гласність правосуддя, прагне до контролю за діяльністю судової влади. Цей контроль здійснюється через всі канали відкритості судочинства, що й розкриває всю повноту гласності суду. Якість відкритості судової діяльності полягає у наступному: 1) при здійсненні правосуддя приймає участь народ (народні засідателі, шеффени, присяжні); 2) сторони мають право знайомитися з матеріалами справи й приймати безпосередню участь в її провадженні; 3) будь-кому бажаючому дозволено бути присутнім в залі засідання при відкритому провадженні тощо. Саме в цьому полягає гласність судочинства. Однією з головних форм прямого народовладдя та водночас соціального контролю за діяльністю судової влади є участь народу в здійсненні правосуддя. Народне представництво у сфері здійснення судової влади, зокрема правосуддя, відповідає принципів народного суверенітету.

Тому український суд присяжних необхідно розглядати не тільки як елемент судової системи, а й як інструмент судової реформи. Призначення українського суду присяжних у рамках судової реформи – служити засобом розвитку змагального правосуддя і нової правосвідомості в кримінальному судочинстві [94]. Суд присяжних – правова школа не тільки для населення, а й насамперед для професійних юристів. Хочеться сподіватися, що правосуддя України, як і правосуддя інших країн континентальної Європи, які зберегли або відродили класичну форму суду присяжних, усуне такі недоліки кримінально-процесуальної діяльності професійних суддів: а) професійну деформацію суддів при сприйнятті обставин справи; б) ігнорування процедури розгляду

кримінальної справи, осмисленість дотримання якої за наявності непрофесійних суддів стає не просто формальною вимогою, а нагальною потребою; в) недоліки в дослідженні доказів, ігноровані через відсутність спеціальної процедури виключення недопустимих доказів; г) недоліки професійного внутрішнього переконання, що формується з обвинувальним ухилом; д) скорегує суддівську позицію, залежну від кримінальної політики держави; е) підвищить особистісну відповідальність професійних суддів за прийнятті в судовому розгляді рішення [31, с. 34].

Механізм запровадження суду присяжних також має адміністративно-правовий характер, у ньому наявні органічні (норми права, акти реалізації норм права, правові відносини) та функціональні (юридичні факти, правова свідомість суб'єктів адміністративно-правового регулювання, акти тлумачення норм права, акти застосування норм права) складові. Не менш чітко у цьому процесі можна простежити стадії механізму адміністративно-правового регулювання: регламентацію суспільних відносин, виникнення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, регламентацію суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [41, с. 497].

Запровадження такої форми безпосередньої демократії, як інститут суду присяжних, надає змогу громадянам брати участь у здійсненні правосуддя в кримінальних справах. Це все ж таки дає шанс і сподівання на більшу справедливість рішень суду. Адже суд присяжних за своєю первинною сутністю забезпечує участь громади у винесенні рішень, унеможливлює зговір суду з правоохоронними органами заради необхідного вироку, зменшує залежність вироку та покарання в слідчому ізоляторі, і, зрештою, дає більше сподівань обвинуваченому на виправдувальний вирок. Суд за участю представників народу в здійсненні судочинства є проявом демократичної та незалежної судової влади, захищеної від бюрократизму та формальних установок.

Суд присяжних – форма реалізації державної влади, зокрема судової, безпосередньо громадянами шляхом їх участі у здійсненні правосуддя. Як

самостійний соціально-політичний інститут, суд присяжних складається з окремої колегії присяжних засідателів і професійного судді чи суддів. Колегія присяжних засідателів наділена повноваженнями приймати власні рішення без участі професійного судді (суддів), що забезпечує народ від свавілля держави. Це забезпечує більш надійний захист основних прав і свобод підсудного від незаконного і необґрунтованого обвинувачення. Даний суд розглядає справи про тяжкі та особливо тяжкі злочини, тому ціна будь-якої помилки сторін обвинувачення та захисту є вкрай високою, бо вона може суттєво вплинути на характер судового рішення (вироку) [93].

В Україні запроваджено суд присяжних у складі лише однієї колегії, без розподілу на суддів факту та суддів права. Згідно з ч. 3 ст. 31 КПК України кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів і трьох присяжних. Особливістю суду присяжних є його поділ на дві колегії: колегію професійних суддів і колегію присяжних, що дозволяє відокремити питання про винність і караність [3]. Народні засідателі при винесенні рішення керуються власною совістю, нормами моралі та здоровим глуздом, а професійні судді – законом, що дає змогу одночасно застосовувати норми позитивного права і природного. Це збільшує імовірність прийняття більш справедливого рішення і наблизитися до істини. Однак таке поєднання норм позитивного і природного права не є можливим в судах зарубіжних країн.

Аналіз складу нового суду та статусу присяжних свідчить про те, що в Україні пропонується запровадити суд шефенів під назвою “суд присяжних”. Проте, в суді присяжних народний елемент виконує дещо інші функціональні повноваження, ніж в суді шефенів, що визначається його розмежуванням з коронним елементом. Наприклад суд шефенів у Німеччині, незважаючи на поєднання у своєму складі громадського і державного елементів, не може повністю об’єднати норми моралі і закону. Єдина колегія, члени якої

приймають рішення разом, завжди віддає перевагу лише одному з елементів, і це зазвичай є професійний суддя. Саме цей вплив професійної складової на народну завадив повноцінній реалізації інституту шеффенів і призвів до обмеження його застосування або до повної ліквідації на користь суду присяжних, як це, наприклад, зроблено у Російській Федерації [29].

Особливістю суду присяжних є його поділ на дві автономні колегії: колегію присяжних та колегію професійних суддів. Це дозволяє відокремити питання про винуватість від питання про покарання. Дослідник Г.І. Чангулі підкреслює, що саме роздільна нарада присяжних засідателів без участі суддів професіоналів є істотною особливістю такого суду і саме у самотійності прийняття присяжними засідателями рішень полягають переваги цієї форми суду і головний засіб позбавлення існуючого суду від недоліків [69, с. 711]. Така специфіка складу суду створює систему важелів і противаг проти свавілля, збільшує вірогідність прийняття справедливого рішення, обмежує можливість зловживань та тиску на суд. Зокрема, присяжні при винесенні вердикту керуються передусім власною совістю, здоровим глуздом та нормами моралі суспільства. У свою чергу професійні судді своє рішення формують на основі закону. “Спочатку вердикт совісті, потім вирок за законом”, – от формула суду присяжних. Тобто особливість архітектури суду присяжних дозволяє застосувати одночасно і природне право (колегія присяжних), і позитивне право (професійні судді). Це унікальне поєднання відкриває можливість суду присяжних максимально ефективно реалізувати універсальні закони соціального натуралізму, оскільки дозволяє не протиставляти один одному два права: “позитивне право” і “природне право”, а зіставляти їх між собою як два невіддільних аспекти одного і того ж соціального феномену – права. [32, с. 66].

Це поєднання є неможливим в інших складах суду. Зокрема, суд шеффенів, незважаючи на поєднання у своєму складі народного і коронного елементів, усе ж не спроможний повною мірою врахувати та об’єднати норми моралі і закону. Єдина колегія, члени якої приймають рішення спільно, завжди надає перевагу лише одному з елементів, і це, зазвичай, закон в особі професійного судді.

Створення в Україні одноколегіального суду присяжних у форматі суду шефенів порушило взаємодію двох складових суду, чим унеможливлено виконання присяжними своєї природної функції при здійсненні правосуддя. Крім того, незалежність присяжних нівельована статтею 391 нового КПК, яка визначила порядок наради і голосування в суді присяжних, встановивши, фактично, підконтрольність присяжних головуючому судді [3]. Тому дослідник С. Оверчук вважає, що запроваджена в Україні процесуальна форма участі присяжних у здійсненні кримінального судочинства спільно з професійними суддями в складі однієї колегії, суперечить правовій сутності цього інституту, оскільки вона призвела до його ототожнення з інститутом народних засідателів (шефенів). Виходячи з цього, можна стверджувати, що конституційна вимога щодо створення в Україні суду присяжних залишається невиконаною [45; 46 с. 274].

Ефективність функціонування інституту присяжних безпосередньо залежить від якісного складу осіб, які його реалізують. Корпус присяжних є своєрідним соціальним “зрізом” суспільства, у якому віддзеркалюються всі його вади і переваги і який перебуває у безпосередній залежності від стану правової культури громадян держави [43, с. 371]. Це не виключає вірогідності потрапляння до лави присяжних людей з низькими моральними якостями. Необхідність відбору найкращих представників суспільства, здатних прийняти справедливе рішення, вимагає встановлення низки обмежень щодо участі громадян в якості присяжних. Інший шлях – це підвищення загального культурного рівня всього населення країни, що дозволить скоригувати відсоток потрапляння до суду присяжних осіб, життя яких співвідноситься з законами природи. З позиції теорії соціального натуралізму необхідно визначити коло осіб, які здатні прив’язати закон до природного права, застосовуючи свій життєвий досвід, правову культуру, совість, знання норм реального суспільного життя [38, с. 7].

У цьому контексті важливим є те, що народними засідателями і присяжними не можуть бути депутати всіх рівнів, члени уряду, прокурори, судді, державні

службовці апарату суддів, працівники органів внутрішніх справ, адвокати, нотаріуси, бо такі особи з юридичною освітою міркують категоріями закону, тобто із врахуванням норм позитивного права, а вердикт присяжних повинен бути заснований на природному праві [19, с. 12].

Суд присяжних за своєю первинною сутністю забезпечує участь громади у винесенні рішень, унеможливорює зговор суду з правоохоронними органами заради необхідного вироку, зменшує залежність вироку та покарання в слідчому ізоляторі, і, зрештою, дає більше сподівань обвинуваченому на виправдувальний вирок. Для цього суд присяжних покликаний забезпечити реалізацію конституційних засад судочинства – незалежності, змагальності, гласності та відкритості. Під час здійснення правосуддя народні засідателі, присяжні і судді є незалежними, підкоряються лише Конституції України та закону. Вплив на них у будь-який спосіб забороняється. Судді та представники народу у здійсненні правосуддя не залежать від органів законодавчої і виконавчої влади, службових осіб, органів державного управління, громадських організацій, партій, які не можуть певним чином вплинути чи змінити результат уже прийнятих рішень [48, с. 28].

Слушними є зауваження авторів, які вважають, що у повній мірі потенціал суду присяжних може розкритися у соціально структурованому суспільстві. Якщо в суспільстві домінує правило “кожен сам по собі”, має значне місце соціальна дезорієнтація, досить розбалансованою є система загальнолюдських цінностей (це значною мірою стосується й українського суспільства), то дієвість функціонування суду присяжних може бути сумнівною. Для порівняння варто зазначити, що у період впровадження судової реформи 1864 р. суспільство було більш структурованим, приналежність до того чи іншого стану забезпечувала особі власну ідентифікацію та соціальне підґрунтя для життя. Потрапляючи до списку присяжних, кожен розумів відповідальність не тільки перед законом, суспільством, але й перед тією його частиною, до якої він соціально належав [41, с. 498].

Закріплені в Конституції України 1996 р. презумпція невинуватості і

принцип змагальності, процесуальні гарантії яких визначено в кримінальному судочинстві, реально реалізовуватимуться саме в суді присяжних. Це, в якомусь сенсі, стане приводом і стимулом для реформування професійної правосвідомості правозастосувачів. Однак зміни в законодавстві самі по собі ще не здатні швидко і кардинально змінити професійні стереотипи і способи діяльності суддів, прокурорів, адвокатів [40, с. 58]. Суд присяжних як правовий інститут, як процесуальна конструкція існує в дійсності як соціальний інститут, лише будучи включеним у контекст оновленої судочинної діяльності. Включення до закону норм, що регламентують порядок організації та процедуру діяльності суду присяжних, загалом не гарантує справедливого правосуддя. Крім цього, реформуватися мають праворозуміння професійних суддів і правосвідомість усього суспільства. Суд присяжних, отже, не можна включити до судочинства України, не торкнувшись суті останнього, оскільки його діяльність базується на доктрині, радикально відмінній від радянської кримінально-процесуальної доктрини, і припускає іншу правозастосовну практику. Звідси призначення суду присяжних, як власне і відповідь на питання, чи потрібний Україні суд присяжних, визначається цілями реформування судочинства і перетворення професійного суддівського мислення [37, с. 77].

За своєю правовою природою суд присяжних є однією з форм здійснення безпосередньої демократії, тобто спосіб волевиявлення народу при вирішенні суспільно важливих питань. Історії конституціоналізму відоме широке коло форм безпосередньої демократії, зокрема вибори, референдум, плебісцит, мітинги, демонстрації, а також такі специфічні форми, як революція, акції громадянської непокорі, пікетування тощо. В Україні постійно акцентується увага на необхідності запровадження суду присяжних внаслідок передбачення даного інституту Конституцією України, однак вітчизняна наука конституційного права не виділяє безпосередньо суд присяжних як одну з таких можливих форм, лише зазначає, що Конституція України не заперечує можливості й інших форм безпосередньої демократії [36, с. 99].

На Заході, зокрема у США, однією з форм безпосередньої демократії вважають участь громадян у здійсненні правосуддя у суді присяжних. Вважається, що ніякий інший інститут не може конкурувати з судом присяжних щодо розміщення влади настільки безпосередньо в руках громадян. Інститути представницької чи безпосередньої демократії наділяють громадян певним обсягом повноважень для вирішення загальносуспільних питань, однак такого роду повноваження мають обмежений характер у часі порівняно зі щоденним процесом управління. На противагу цьому суд присяжних, як один з проявів народовладдя, залишається для більшості членів американського суспільства єдиною реальною можливістю участі у самоуправлінні. Практика показує, що бажання брати участь у суспільних справах – обирати, контролювати і піддавати критиці дії влади, призводить до бажання брати також активну участь й у здійсненні кримінального правосуддя. Тому в інтересах самої влади є запровадження такого процесу судочинства, яке викликало б довіру до кримінальних вироків з боку громадян [34, с. 72].

Прихильники запровадження суду присяжних вважають, що суд присяжних – це інститут, який можна розглядати як соціально-демократичний суд, бо в ньому взаємодіють державно-правове і громадське почуття. Суд присяжних – фундаментальний фактор формування суспільної правосвідомості, адже громадяни отримали можливість здійснити вклад у розвиток правової держави. Суд присяжних є ознакою громадянського суспільства. Завдяки функціонуванню цього інституту зростає роль адвокатури і прокуратури. Змагальність стає не лише гарантією, яка закріплена в законі, але й принципом правосуддя, підвищується професійний рівень сторін під час розгляду справи. Іноді досить ефективним може бути погляд на ту чи іншу справу зі стороннього погляду. Незважаючи на усі позитивні і негативні аспекти, спираючись на досвід інших країн, суд присяжних все ж таки дає можливість створити усі необхідні умови для подальшого втілення ідей правової держави у сфері правосуддя [71, с. 1200-1204].

Призначення суду присяжних в Україні полягає в тому, щоб послужити органом становлення незалежного, змагального правосуддя. У суді присяжних процедурно відпрацьовується технологія змагального процесу, яка відповідно до Конституції України повинна бути реалізована й в інших формах судочинства, і одночасно формується правова ідеологія, що базується на процесуально гарантованій презумпції невинуватості. Саме цю обставину нерідко ігнорують критики суду присяжних, зміщуючи акцент з аналізу проблем соціальної і правової сутності суду присяжних до обговорення його зовнішньої характеристики.

## Висновки до Розділу 1

Суд присяжних з моменту заснування започатковував демократичні, змагальні, гласні і неупереджені параметри діяльності. У ньому наочно проявлялися омріяні людством вимоги до процедури розгляду судових справ. З часом цей суд зайняв належне місце в судових системах багатьох країн, звичайно за наявності національних особливостей, але з неодмінно обов'язковим атрибутом – головне питання кримінальної справи вирішували не судді-професіонали, а безпосередньо присяжні. Запровадження інституту суду присяжних фактично не є новим явищем для України чи результатом запозичення з іноземної системи судоустрою. Про це свідчить наявність в історії системи українського судоустрою інституту, якому були властиві риси суду присяжних. Тому можна стверджувати про реінституцію суду присяжних, діяльність якого була припинена на довгий час.

Суд присяжних необхідно вводити у кримінальне судочинство України з урахуванням особливостей національної правової системи. При цьому необхідно врахувати досягнення вітчизняної науки в галузі процесуального права, організаційні і фінансові можливості держави. Саме тому, на наш погляд, законодавець, закладаючи цей інститут у Конституцію України, передбачав можливість створення суду присяжних у час, коли економічно-політичні відносини в державі стабілізуються, перейдуть на вищий щабель розвитку.

Суд присяжних – породження судово-правової реформи, здійснюваної в Україні. Основний позитивний орієнтир реформи – автономізація судової влади в житті суспільства, яка є реальним, а не декларативним утвердженням самостійної судової влади, заснованої на принципах верховенства права, неупередженості, незалежності, змагальності, презумпції невинуватості, публічності. Основне питання реформи стосується механізмів їх реалізації.

## РОЗДІЛ 2

### ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ ПРИСЯЖНИХ

#### **2.1. Нормативно-правове забезпечення організації та функціонування суду присяжних в системі судочинства України**

Захист прав людини та громадянина, законних інтересів особи у правовій державі неможливий без чіткої організації і функціонування судової влади. Суттєві зміни, які відбулися в різних сферах життя нашого суспільства протягом останніх двох десятиліть, обумовили необхідність проведення судової реформи, одним з важливих і визначальних напрямків якої є визначення суду присяжних в Законі України “Про судоустрій і статус суддів” від 2 червня 2016 року і Кримінальному процесуальному кодексі України, що набув чинності 20 листопада 2012 року.

Запровадження суду присяжних у національну судову систему відбулося на основі положень Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про судоустрій від 13 листопада 1989 р. Саме в цьому нормативному акті вперше зазначалося про залучення суду присяжних до здійснення кримінального судочинства. Так, ст. 11 Основ визначала, що у справах про злочини, за скоєння яких законом передбачена смертна кара або позбавлення волі строком понад десять років, питання про винуватість підсудного може вирішуватись судом присяжних (розширеною колегією народних засідателів) [63, с. 11]. Такі зміни сталися внаслідок визнання результатів діяльності інституту народних засідателів незадовільними. Було висловлено думку про необхідність проведення певних змін у судочинстві шляхом збільшення кількості народних засідателів при розгляді кримінальних справ про найбільш небезпечні злочини або про запровадження суду присяжних англо-американської моделі. Вважалося, що такі заходи зможуть забезпечити гарантію справжньої незалежності суду, дотримання прав і свобод громадян, а також зробити життєздатними принципи змагальності і колегіальності.

Після прийняття у 1992 р. Закону України “Про судоустрій” суд присяжних було визначено як одну із можливих форм здійснення правосуддя. Відповідно до чинної на той час системи злочинів і покарань, суди присяжних мали б діяти як на рівні районних (міських) народних судів, де призначалося покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 10 років, так і на рівні обласних, Київського міського судів, де призначалося покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 10 років або смертної кари.

В ст. 124 п. 4 Конституції України передбачено, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. У ст. 127 ч. 1 зазначено, що правосуддя в Україні здійснюють професійні судді та у визначених законом випадках народні засідателі і присяжні [1]. Це дозволяє зробити висновок про відокремлення професійних суддів від присяжних і тим самим про проголошення в Україні англо-американської моделі суду присяжних. Додаткове підтвердження цього можна знайти в ст. 129 ч. 2 Конституції України, де зазначається, що судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних. Як бачимо законодавець передбачив, як одну з умов відправлення правосуддя, залучення народу.

Зазначені конституційні приписи були відтворені в Законі України “Про судоустрій” від 7 лютого 2002 року [5]. Закон України “Про судоустрій” у новій редакції від 12 липня 2002 р. містить низку статей, присвячених регламентації питань, пов’язаних з діяльністю суду присяжних. Участь громадян України у здійсненні правосуддя визначається цим Законом як громадянський обов’язок. Суд присяжних має розглядати справи у судах першої інстанції, а також у випадках, передбачених процесуальним законом у загальних апеляційних судах, крім Апеляційного суду України. За законодавством статус присяжних засідателів прирівняно до статусу професійних суддів: на присяжних поширено гарантії недоторканності суддів на час виконання ними у суді обов’язків, пов’язаних із здійсненням правосуддя (п. 2 ст. 15). У ч. 3 ст. 5 зазначено, що “народ безпосередньо бере участь в здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних”. Участь останніх засідателів у здійсненні правосуддя є

їх громадянським обов'язком. Частина 1 ст. 13 передбачала, що справи у судах першої інстанції розглядаються суддею одноособово, колегією суддів або суддею і народними засідателями, а у випадках, визначених процесуальним законом, – також судом присяжних. Частина 2 ст. 15 покладає на народних засідателів і присяжних на час виконання ними в суді обов'язків, пов'язаних із здійсненням правосуддя, такі ж гарантії недоторканності, як і в професійних суддів. Стаття 31 “Суд присяжних”, ч. 1. безпосередньо передбачала, що “для розгляду справ, визначених процесуальним законом, в загальних апеляційних судах (крім Апеляційного суду України) діють суди присяжних” [74, с. 294].

Закон окреслював правові шляхи залучення до судочинства народних засідателів і присяжних, визначав їх правовий статус, критерії добору і фінансово-матеріальні умови діяльності. Водночас закон містив ряд прогалин. Наприклад, не було встановлено, скільки разів на рік і протягом якого строку присяжний може брати участь у розгляді справи. Закон практично не врегульовував порядок функціонування суду присяжних. Тобто де-юре було передбачено існування інституту присяжних, але де-факто гарантії його функціонування знаходилися на початковому рівні [73, с. 95].

Водночас такі норми закону не відповідали чинному тоді КПК України в редакції 1960 року (зі змінами і доповненнями). В кодексі серед суб'єктів кримінального процесу були взагалі відсутні присяжні засідателі [2].

Статус та повноваження народних засідателів і присяжних визначено Законом України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 року (Розділ III. Професійні судді, народні засідателі та присяжні, Глава 3. Народні засідателі та присяжні). Зокрема, у ст. 57 “Статус народного засідателя, присяжного” передбачено, що присяжними визнаються громадяни України, які у випадках, передбачених процесуальним законом, залучаються до здійснення правосуддя у судах першої інстанції, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя [5]. Народні засідателі, присяжні під час розгляду і вирішення справ користуються повноваженнями судді. Закон визначав статус, повноваження, вимоги, підстави

і порядок залучення до судочинства та звільнення від виконання обов'язків народного засідателя і присяжного, порядок формування їх списків. Стаття 62 Закону визначала гарантії прав народних засідателів і присяжних. За народними засідателями і присяжними на час виконання ними обов'язків у суді за місцем основної роботи зберігаються всі гарантії та пільги, передбачені законом. Час виконання народним засідателем чи присяжним обов'язків в суді зараховується до всіх видів трудового стажу. Звільнення народного засідателя або присяжного з роботи або переведення на іншу роботу без його згоди під час виконання ним обов'язків у суді не допускається.

Як зазначає С. Оверчук, законодавець пішов шляхом універсалізації статусу народних засідателів та присяжних, не взявши до уваги того, що вони є представниками різних правових інститутів і мають відмінні функціональні обов'язки [45].

Список присяжних має формуватися відповідною місцевою радою з числа тих громадян, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду, відповідають необхідним вимогам і дали згоду бути присяжними. Список затверджується один раз на два роки. Виклик присяжних здійснюється у кількості семи осіб, які визначаються автоматизованою системою документообігу суду. Суд має право залучати народних засідателів для участі в судових засіданнях на строк не більше одного місяця на рік. Народним засідателям і присяжним забезпечуються гарантії прав на час виконання їх повноважень.

Юрисдикція суду присяжних в Україні поширюється виключно на кримінальні справи. Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року, який ще недавно був чинним, не передбачав участі присяжних у судовому процесі. Натомість зазначалося, що кримінальні справи щодо злочинів, за які передбачено законом можливість позбавлення волі довічно, у суді першої інстанції розглядаються судом у складі двох суддів і трьох народних засідателів, які користуються всіма правами судді [2]. Однак Законом України "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України" від 19

травня 2011 року інститут народних засідателів був ліквідований, а кримінальні справи щодо злочинів, за які за законом було передбачено позбавлення волі на строк більше десяти років чи довічне ув'язнення, розглядалися колегіально судом у складі трьох професійних суддів [7].

Законодавче закріплення інституту суду присяжних відбувалося з часу прийняття Конституції України. Були спроби ухвалити різноманітні нормативно-правові акти, зокрема профільний закон “Про суд присяжних в Україні”, авторами якого стали депутати Верховної Ради України VI скликання С. Власенко і Г. Москаль. Документ передбачав створення в Україні суду присяжних, що залучало б народ до здійснення правосуддя. Визначався статус присяжного, порядок його обрання і звільнення, принципи діяльності суду присяжних, виборів присяжних, гарантії їх незалежності [51]. На необхідності прийняття цього законопроекту наполягали опозиційні фракції. Однак законопроект навіть не внесли до порядку денного з аргументацією щодо передчасності та затратності впровадження інституту суду присяжних.

Важливою подією в історії українського права стало прийняття Верховною Радою України 13 квітня 2012 року Кримінального процесуального кодексу України, у гл. 30 (параграф 2.) якого визначено порядок провадження в суді присяжних, виклику присяжних до суду, їх права та обов'язки, відбору та усунення присяжних у здійсненні правосуддя, а також порядок голосування в суді присяжних [3].

Відповідно до ч. 3 ст. 31 КПК 2012 р. кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів і трьох присяжних. Відповідно до ч. 2 ст. 383 КПК суд присяжних утворюється при місцевому загальному суді першої інстанції, а провадження у ньому здійснюється відповідно до загальних правил Кодексу [3].

Також КПК визнає ряд особливостей залучення присяжних до участі в судовому розгляді. Окрім того, статтею 386 встановлено права і обов'язки присяжного, а саме: присяжний має право брати участь у дослідженні всіх відомостей та доказів у судовому засіданні; робити нотатки під час судового засідання; з дозволу головуючого задавати питання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються; просити головуючого роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню при вирішенні питань юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа. Виконання обов'язків присяжного також зобов'язує його: правдиво відповісти на запитання головуючого і учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе; додержуватися порядку в судовому засіданні і підкорятися розпорядженням головуючого; не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду; не спілкуватися без дозволу головуючого з особами, що не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються під час нього; не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням; не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, аналіз яких свідчить про те, що присяжні не прирівнюються до суддів, а лише наділяються низкою прав і обов'язків, необхідних їм для участі в розгляді кримінальної справи [16, с. 24].

Згідно ст. 391 КПК нарадою суду присяжних керує головуючий, який послідовно ставить на обговорення питання, передбачені ст. 368, проводить відкрите голосування і веде підрахунок голосів [3]. Усі питання вирішуються простою більшістю голосів. Головуючий голосує останній. Ніхто зі складу суду присяжних не має права утримуватися від голосування, крім випадку, коли

вирішується питання про міру покарання, а суддя чи присяжний голосував за виправдання обвинуваченого. У цьому випадку голос того, хто утримався, додається до голосів, поданих за рішення, яке є найсприятливішим для обвинуваченого. Кожен із складу суду присяжних має право викласти письмово окрему думку, яка не оголошується в судовому засіданні, а приєднується до матеріалів провадження та є відкритою для ознайомлення [50].

Безперечно, запровадження суду присяжних мало стати важливим кроком для вітчизняної правової системи. Однак неоднозначність у розумінні юридичної природи цього правового інституту у специфічних вітчизняних реаліях викликають застереження щодо підміни понять та введення суспільства в оману. З цього приводу В. Тертишник зазначає, що по суті за КПК України судочинство повертається не до ідеї суду присяжних у класичній його формі, а до ідеї “народних засідателів”, які фактично формально погоджували рішення, яке їм скеровували професійні судді [82, с. 76].

Згідно ч. 2 ст. 18 ЦПК України цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються колегією у складі одного судді і двох народних засідателів, які при здійсненні правосуддя користуються усіма правами судді [3 з Мрикала]. Тим самим представники суспільства у якості народних засідателів приймають участь при здійсненні судочинства лише у справах окремого провадження, фактично для виконання функції громадського контролю. Законодавець лише термінологічно диференціював форми безпосередньої участі народу при здійсненні правосуддя у залежності від галузі судочинства. У сфері кримінального судочинства – “суд присяжних”, у цивільному судочинстві – “народні засідателі”. Водночас, ні адміністративне, ні господарське судочинство не передбачають жодної з форм безпосередньої участі народу при здійсненні правосуддя, що суттєво обмежує конституційну засаду прямого народовладдя.

У прийнятій 2 червня 2016 р. новій редакції Закону України “Про судоустрій і статус суддів” і відповідних змін до Конституції України законодавець вчергове зафіксував положення про те, що “народ бере участь у

здійсненні правосуддя через присяжних” (ч. 3 ст. 5). Справи в судах розглядаються суддею одноособово, а у випадках, визначених процесуальним законом, – колегією суддів, а також за участю присяжних (ч. 1 ст. 15). Згідно ч. 1 ст. 63 Закону “присяжним є особа, яка у випадках, визначених процесуальним законом, та за її згодою вирішує справи у складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя”. Присяжні під час розгляду і вирішення справ користуються повноваженнями судді. Для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідних місцевих рад, які формують і затверджують у кількості, зазначеній у поданні, список громадян, які постійно проживають на територіях, на які поширюється юрисдикція відповідного окружного суду, відповідають вимогам статті 65 Закону і дали згоду бути присяжними. Участь особи у здійсненні судової влади є як конституційним правом, так і конституційним обов’язком громадянина. Ця позиція прямо витікає з положень ст. 65 Конституції України, де зазначається, що захист Вітчизни є обов’язком громадян України. Тому слушною є пропозиція О. Яновської про необхідність чіткої вказівки у нормі закону того, що здійснення особою повноважень присяжного є її громадянським обов’язком, а ухилення від його виконання без поважних на те причин має розцінюватись як прояв неповаги до суду, за який особа повинна бути притягнута до адміністративної відповідальності [73, с. 94].

Законодавство України надає присяжним належні трудові і соціальні гарантії. Зокрема, присяжним за час виконання обов’язків у суді виплачується винагорода, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, відшкодовуються витрати на проїзд і наймання житла, а також виплачуються добові (ст. 68). За присяжними на час виконання обов’язків у суді за місцем основної роботи зберігаються усі гарантії та пільги, передбачені законом. Час виконання народним засідателем чи присяжним обов’язків у суді зараховується до всіх видів трудового стажу. Звільнення присяжного з роботи або переведення на іншу роботу без його згоди під час виконання ним обов’язків у

суді не допускається. На присяжних поширюються гарантії незалежності і недоторканності суддів, установлені законом, на час виконання ними обов'язків із здійснення правосуддя. За обґрунтованим клопотанням присяжного заходи безпеки щодо нього можуть уживатися і після закінчення виконання цих обов'язків [5].

Отже, Конституція України закріпила положення, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних, в також, що правосуддя здійснюють професійні судді, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні. Тобто законодавець передбачив як одну з умов здійснення правосуддя – залучення народу. Безперечно це демократичне правило лише на користь правосуддю, але замало його проголосити, потрібно ретельно опрацювати всі складові суду присяжних.

## **2.2. Права та обов'язки, вимоги до присяжних засідателів, їх співвідношення з повноваженнями професійних суддів**

Під організацією суду присяжних слід розуміти діяльність і процедури, відповідно до яких, по-перше, здійснюється відбір громадян для виконання функцій присяжних; по-друге, перевіряється відповідність цих осіб вимогам, встановленим у законі до присяжних; по-третє, присяжні викликаються для відправлення правосуддя. Крім того, у це поняття включаються всі інші організаційно-правові аспекти, що виникають у період виконання ними своїх обов'язків (надання послуг і приміщення для присяжних; використання часу присяжних; компенсація витрат присяжним; забезпечення безпеки присяжних) [53, с. 14].

Присяжні відіграють важливу роль у системі правосуддя України. Ці громадяни привносять в суд життєвий досвід і ціннісні орієнтації суспільства в цілому. Функції присяжних одночасно є почесними і повчальними. Для багатьох осіб ці функції часто є першим знайомством із системою правосуддя.

Через те існує потреба в розробленні науково-практичних методів роботи з присяжними, які враховували б як питання, що цікавлять присяжних особисто, так і вимоги, що ставляться законом до присяжного. Ефективна організація суду присяжних дозволить знизити витрати, пов'язані з розглядом справ цим судом і значною мірою сприятиме при цьому підвищенню авторитету судової влади в суспільстві [64, с. 275].

Відповідно до Конституції України правосуддя здійснюється виключно судами, а привласнення функцій судів іншими органами чи посадовими особами забороняється. Суддею є громадянин України, який займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі. Законодавство передбачає чіткі вимоги до суддів. Професійні судді не можуть належати до політичних партій, профспілок, брати участь у страйках та мітингах, поєднувати свою діяльність з підприємницькою чи будь-якою іншою оплачуваною роботою (крім викладацької, творчої і наукової), яка має на меті одержання прибутку. Суддя справедливо і безсторонньо розглядає і вирішує справи з дотриманням правил судочинства, додержується присяги, правил суддівської етики, виявляє повагу до учасників процесу та не розголошує відомості, які становлять таємницю. На його посаду може бути рекомендований громадянин України, не молодший двадцяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі права не менше як три роки, проживає в Україні не менш як десять років та володіє державною мовою [21, с. 128-129].

Вагому роль у здійсненні правосуддя здатні відігравати народні засідателі і присяжні. До певної міри доцільно стверджувати, що їх повноваження співвідносяться з повноваженнями професійних суддів. Представники народу у реалізації судочинства під час розгляду і вирішення справ користуються повноваженнями судді, але при цьому не наділені статусом судді. Згідно чинного законодавства присяжним може бути громадянин України, який досягнув тридцятирічного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду. Не можуть бути включеними до

списку народних засідателів і присяжних громадяни, які мають хронічні психічні та інші захворювання, що не дає змоги виконувати відповідні обов'язки, недієздатні та обмежено дієздатні громадяни, народні депутати України, судді, прокурори, члени Кабінету Міністрів України, військовослужбовці, адвокати, нотаріуси, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, працівники апаратів судів та інші державні службовці. Народним засідателем і присяжним не може бути особа, яка не володіє державною мовою і громадяни, які досягли шістдесяти п'яти років [3].

Закон України “Про судоустрій України” від 7 лютого 2002 року розмежував дві форми здійснення правосуддя народом – “народний засідатель” і “присяжний”. Тому й вимоги до них були різними, на відміну від чинного закону “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 року, який такого розмежування вимог не містить (ст. 59) [5]. Народними засідателями і присяжними є громадяни України, які вирішують у складі суду справи разом з професійними суддями, забезпечуючи при цьому безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя. Відповідно народним засідателем міг бути громадянин України, який досягнув двадцяти п'яти років і постійно проживав на території, на яку поширювалася юрисдикція відповідного суду. Не могли бути включеними до списків народних засідателів ті, які мали хронічні психічні захворювання, визнані судом недієздатними та обмежено дієздатними, щодо яких проводилося досудове слідство або які мали не зняту чи не погашену судимість, депутати усіх рівнів, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, адвокати і нотаріуси. Присяжним же ж міг бути громадянин, який досяг тридцяти років, а не міг бути лише у випадку хронічного психічного чи іншого захворювання. Одна й та ж особа не могла бути включена до списку народних засідателів і списку присяжних [88].

Окрім того, народні засідателі і присяжні наділені певними права і обов'язками для участі в розгляді кримінального провадження, що свідчить про їх нетотожність із суддями. Присяжний має такі права: брати участь у

дослідженні всіх відомостей і доказів у судовому засіданні; занотовувати певну інформацію під час судового засідання; з дозволу головуючого задавати питання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються, для кращого розуміння справи; просити головуючого роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню при вирішенні питань, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа [5].

КПК України передбачає класичну для суду присяжних процедуру судового розгляду справи). Зокрема, судовий розгляд у суді присяжних здійснюється згідно із загальними правилами судового розгляду, передбаченими Кодексом, з урахуванням особливостей такого судочинства. Питання про допустимість відомостей і виключення відомостей, отриманих незаконним шляхом, з переліку доказів, які підлягають дослідженню, вирішуються головуючим на підставі клопотань сторін чи з власної ініціативи за умови, що присутні у залі судового засідання присяжні не чують сторін і головуючого. Якщо дослідження вже відбулося, головуючий зобов'язаний повідомити присяжним, що вони не можуть брати їх до уваги. У разі визнання судом допустимості відомостей частково або для певної мети, головуючий зобов'язаний забезпечити дослідження лише допустимої частини відомостей і дати присяжним настанови щодо того, на доведення якої обставини вони можуть брати певний доказ до уваги. Відомості, які визнані, або можуть бути визнані головуючим недопустимими, не можуть розкриватися присяжним з допомогою висновку експерта. Зазначені положення не суперечать загальновизнаним у світовій практиці нормам, що визначають порядок розгляду справ судом присяжних [16, с. 51].

Чинний КПК України передбачає винесення двох вердиктів, якщо присяжні визнали обвинувачуваного винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, за який передбачене довічне позбавлення волі. У такому випадку головуючий виносить на судовий розгляд питання щодо попередніх судимостей обвинувачуваного, стану його здоров'я, сімейного та матеріального

становища, способу життя та інших обставин, що його характеризують, а також інші питання, відповіді на які можуть вплинути на призначення покарання. Після завершення судового розгляду з цих питань, головуючий дає старшині присяжних додатковий опитувальний лист з питанням про те, чи заслуговує обвинувачуваний покарання у виді довічного позбавлення волі, і виголошує напутнє слово [88]. Аналогічна практика існує в законодавстві деяких штатів США, де присяжні у своєму вердикті вирішують питання про допустимість винесення смертного вироку [61, с. 80]. На нашу думку, колегія присяжних має проголошувати лише один вердикт, а питання кваліфікації злочинного діяння та розміру покарання є виключною прерогативою професійних суддів. Кожна з двох складових частин суду присяжних має виконувати тільки свої, властиві тільки їй функції, що і дозволяє реалізувати потенціал, закладений в особливості процесуальної форми суду за участю присяжних.

Процедура винесення вироку колегією у складі присяжних теж має певні особливості. За КПК 2012 року остаточне рішення по справі ухвалюється на підставі голосування, в якому бере участь вся судова колегія. Народою суду присяжних керує головуючий, який проводить відкрите голосування і веде підрахунок голосів. Усі питання вирішуються простою більшістю голосів. Ніхто зі складу суду присяжних не має права утримуватися від голосування, крім випадків, коли вирішується питання про міру покарання, а суддя чи присяжний голосував за виправдання обвинуваченого. У цьому разі голос того, хто утримався, додається до голосів, поданих за рішення, яке є найсприятливішим для обвинуваченого. При виникненні розбіжностей про те, яке рішення для обвинуваченого є більш сприятливим, питання вирішується шляхом голосування. Кожен із складу суду присяжних має право викласти письмово окрему думку, яка не оголошується в судовому засіданні, а приєднується до матеріалів провадження і є відкритою для ознайомлення. У випадку, коли серед більшості складу суду, яка ухвалила рішення, відсутні професійні судді, головуючий зобов'язаний надати допомогу присяжним у складенні судового рішення [3].

Вирок суду присяжних набирає законної сили з моменту проголошення. Вирок не може бути оскаржений в апеляційному порядку. У разі скасування вироку, суд касаційної інстанції призначає новий судовий розгляд у суді першої інстанції в іншому складі суду. Такий підхід в повній мірі відповідає ідеї суду присяжних [71, с. 1201]. Нагадаємо, що у відповідності до світової судової практики вирок суду присяжних у касаційній інстанції може бути скасований лише у випадку порушень процесуального законодавства. Жодні сумніви у правильності і обґрунтованості вердикту не можуть слугувати підставою для перегляду кримінальної справи.

Під час судового розгляду присяжні мають такі права: брати участь у дослідженні всіх відомостей і доказів у судовому засіданні; занотовувати певну інформацію під час судового засідання; з дозволу головуючого задавати питання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються, для кращого розуміння справи; просити головуючого роз'яснити норми закону, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа. Виконання обов'язків присяжного накладає на нього певні обов'язки: правдиво відповідати на запитання головуючого і учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе; додержуватися порядку в судовому засіданні і підкорятися розпорядженням головуючого; не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду; не спілкуватися без дозволу головуючого з особами, що не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються під час нього; не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням; не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження і процесуальних дій [13, с. 85].

Виконання обов'язків присяжного зобов'язує його: правдиво відповісти на запитання головуючого і учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених цим Кодексом або законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе; додержуватися порядку в судовому засіданні і виконувати розпорядження головуючого; не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду; не спілкуватися без дозволу головуючого з особами, що не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього; не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням; не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і стали відомі присяжному у зв'язку з виконанням його обов'язків [3].

При порушенні цих обов'язків присяжний може бути відсторонений головою відповідного суду від подальшої участі в розгляді справи. Від виконання обов'язків народного засідателя і присяжного увільняються: особи, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, у відпустці по догляду за дитиною; особи, які доглядають за дітьми інвалідами або членами сім'ї похилого віку; особи, які через певні свої релігійні переконання вважають свою участь у здійсненні правосуддя неможливою [5; 6; 13, с. 86-87].

Першочерговою вимогою до представників народу, які беруть участь у здійсненні судової влади, є наявність громадянства. Зазначена вимога посідає важливе місце в законодавстві майже усіх держав. Винятком є Англія, де для присяжних відсутнє посилення на англійське підданство і постійне проживання в країні не менше п'яти років, починаючи з тринадцятирічного віку. В Англії, а також у федеральних судах і в більшості штатів США нижня вікова межа для присяжного становить вісімнадцять років. В окремих штатах, наприклад у

штаті Нью-Йорк, присяжним може бути громадянин США, який досягнув віку 21 рік, але не старший 70 років. В сучасній Росії (як власне й у колишній Російській імперії) присяжним може бути особа, яка досягла віку 25 років. Законом Австрії “Про реєстр присяжних і шеффенів” передбачено, що для виконання обов’язків присяжних можуть бути залучені особи, які досягли віку 30 років [79, с. 143]. З цих прикладів можна зробити висновок, що нижня вікова межа осіб, які можуть бути присяжними, є різною. З урахуванням теперішніх реалій життя України можна вважати, що встановлений в українському законодавстві тридцятирічний вік як для присяжних, так і для народних засідателів є найбільш оптимальним, адже при його досягненні особа дійсно починає розуміти важливість покладеного на неї обов’язку.

Загалом можна констатувати, що загальні принципи діяльності та вимоги до особи професійного судді і присяжного як суб’єктів судівництва переважно співпадають. Однак основні відмінності між ними полягають у таких трьох практичних площинах: 1) порядок формування кадрового складу та обрання на посаду; 2) професіоналізм (судді обов’язково є юристами-професіоналами); 3) джерела прийняття та остаточність винесеного рішення (вироку).

Зокрема, щодо останньої площини варто зазначити, що у той час як професійний суддя керується у своїй діяльності виключно приписами закону, присяжні засідателі не обтяжені вимогами закону при винесенні рішень, керуються поняттям і почуттям справедливості, користуючись повною свободою як при визначенні достовірності факту, так і визнанні діяння злочинним. Якщо закон, який їм роз’яснюють, недосконалий чи незрозумілий, суперечить вимогам справедливості, вони його ігнорують при розгляді конкретної справи, не даючи йому застосування. Послідовність дій присяжних засідателів, що полягає в ігноруванні такого закону кожним новим складом суду присяжних, змушує законодавця переглянути положення даного закону. Виходячи з цього, прихильники суду присяжних стверджують, що присяжні засідателі виконують у таких випадках коректуючу функцію, в той час як суд

професійних юристів має своїм рушійним началом виконання своїх повноважень у суворому дотриманні букви закону [19, с. 11].

Судді і присяжні мають спільно вирішувати питання, пов'язані з судовим розглядом, крім питань про обрання, скасування або заміну запобіжного заходу в суді, зокрема: чи містить це діяння склад правопорушення і якою статтею закону України про кримінальну відповідальність він передбачений; що належить вчинити з речовими доказами, документами та майном, на яке накладено арешт; чи вчинив обвинувачений кримінальне правопорушення в стані обмеженої осудності; яка саме міра покарання повинна бути призначена обвинуваченому і чи повинен він її відбувати. Також варто зазначити, що особам, які не мають юридичної освіти, буде складно відповідати на такі запитання. Виникають труднощі для присяжних при визначенні міри покарання і тому вони можуть підтримувати позицію професійних суддів. Водночас можна передбачити ситуацію, коли професійні судді свої помилки і зловживання зможуть перекладати на недосвідчених присяжних, що стануть своєрідним прикриттям судового беззаконня [14].

Пропонувати необізнаним у юриспруденції людям вирішувати безпосередньо юридичні проблеми – означає дискредитувати саму ідею суду присяжних. Зокрема, присяжні за Статутом кримінального судочинства Російської імперії 1864 року самостійно виносили вердикт, в якому розв'язували питання на доступному для здорового глузду рівні і не брали участь у розв'язанні суто юридичних питань щодо кваліфікації дій підсудного та його покарання. З історії права відомо, що народні засідателі придумали формулу: “Якщо щось незрозуміло – один голос “за”, другий “проти”, а головуючий, який голосує останнім, розставить крапки над “і” [67]. За новим КПК присяжні жодного самостійного рішення не приймають, а тому практично не відповідають ні за долю справи, ні за свої рішення. Пропонуючи ж їм спільно з суддями вирішувати всі питання судочинства, законодавець торує шлях до колективної безвідповідальності як самих присяжних, так і суддів-професіоналів, які за таких умов свої помилки і зловживання можуть

“списувати” на недосвідчених присяжних. Останні можуть стати ширмою судового безглуздя [64, с. 278].

Законодавством чітко передбачено підстави і порядок залучення присяжних засідателів до виконання обов’язків у суді. Зокрема, у ст. 67 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” зазначено, що суд залучає народних засідателів до здійснення правосуддя у порядку черговості на строк не більше одного місяця на рік, крім випадків, коли продовження цього строку зумовлено необхідністю закінчити розгляд справи, розпочатий за їх участю [6]. Письмове запрошення для участі у здійсненні правосуддя надсилається судом народному засідателю не пізніше ніж за сім днів до початку судового засідання. У запрошенні зазначаються права та обов’язки, перелік вимог до присяжного, а також підстави для увільнення їх від виконання обов’язків. Одночасно із запрошенням надсилається письмове повідомлення для роботодавця про залучення особи в якості присяжного. Залучення присяжних до виконання обов’язків в суді і їх виклик здійснюються в порядку, визначеному процесуальним законом. Роботодавець зобов’язаний звільнити присяжного від роботи на час виконання ним обов’язків зі здійснення правосуддя. Відмова у звільненні від роботи вважається неповагою до суду. Присяжний зобов’язаний вчасно з’явитися на запрошення суду для участі в судовому засіданні. Неявка без поважних причин у судові засідання вважається неповагою до суду.

На народних засідателів та присяжних поширюються гарантії незалежності і недоторканності суддів, установлені законом, на час виконання ними обов’язків зі здійснення правосуддя. За обґрунтованим клопотанням народного засідателя, присяжного заходи безпеки щодо нього можуть уживатися і після закінчення виконання цих обов’язків. Вони користуються пільгами на час виконання своїх обов’язків в суді. Зокрема, у ст. 68 Закону передбачено, що народним засідателям, присяжним за час виконання ними обов’язків у суді в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, виплачується винагорода. Їм відшкодовуються витрати на проїзд і наймання житла, а також виплачуються добові. Зазначені виплати здійснюються територіальними

управліннями Державної судової адміністрації України за рахунок коштів Державного бюджету України. За народними засідателями і присяжними на час виконання ними обов'язків у суді за місцем основної роботи зберігаються всі гарантії та пільги, передбачені законом. Час виконання народним засідателем чи присяжним обов'язків у суді зараховується до всіх видів трудового стажу. Звільнення народного засідателя чи присяжного з роботи або переведення на іншу роботу без його згоди під час виконання ним обов'язків у суді не допускається [6].

Організація суду присяжних повинна починатися з процесу відбору присяжних. Процес відбору присяжних містить у собі декілька етапів. На першому етапі голова апеляційного суду відповідної області складає список на підставі списків виборців. В Україні, на відміну від інших країн, немає необхідності використовувати які-небудь інші списки, наприклад, реєстрацію осіб, що одержали права водія, оскільки історично активність виборців завжди була високою і найбільш повними списками осіб, що проживають на відповідній території, є списки виборців. На другому етапі комісія з уповноважених представників суду, органів юстиції і відповідної ради, склад якої затверджується головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим, головою обласної ради, Київськими та Севастопольським міськими головами, формує список присяжних. На третьому етапі список присяжних затверджується рішенням відповідної ради – Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної ради, Київської і Севастопольської міських рад.

Списки присяжних апеляційних військових судів за поданням голів цих судів формуються з числа військовослужбовців, рекомендованих зборами військових частин та військових установ військових гарнізонів, розташованих на території, на яку поширюється юрисдикція апеляційного військового суду. Від кожного гарнізону до списку присяжних включаються від п'ятнадцяти до двадцяти військовослужбовців, які відповідають вимогам закону. Список присяжних апеляційного військового суду затверджується рішенням відповідної ради, на території якої розташовано гарнізон [20, с. 29].

Списки присяжних затверджуються не пізніше одного місяця з дня одержання подання голови суду і в той же строк надсилаються до суду, а також публікуються в друкованих засобах масової інформації відповідної місцевої ради. За новим законом скорочено термін чинності затверджених списків присяжних з чотирьох до трьох років, а переглядатися вони можуть у будь-який момент “для заміни осіб, які вибули зі списку, за поданням територіального управління Державної судової адміністрації України” (ч. 4 ст. 64). Після затвердження списку присяжних такий список передається до відповідного окружного суду.

Серед найбільш гострих проблем, пов’язаних зі складанням списків присяжних, слід виділити: складання списків присяжних і проблему обчислення необхідної кількості присяжних; формування найбільш оптимальної системи органів, що здійснюють складання списків присяжних; порядок складання списків присяжних; порядок подання і розгляду заяв громадян про неправильності у списках присяжних; визначення форми даних у списках присяжних [23, с. 236].

У сучасних зарубіжних правових системах процедура формування списків присяжних, аналогічна російській дореволюційній, діє в Австрії. Згідно із Законом про реєстр присяжних і шеффенів, муніципальна комісія складає список на 4 роки. З нього районна комісія відбирає найбільш придатних осіб і подає список цих осіб голові суду першої інстанції. Затверджений ним реєстр стає початковим реєстром. На базі початкового реєстру комісія при Вищому Суді потім формує річний реєстр, що складається з головного і додаткового списків (в останній включаються особи, що проживають у найближчих околицях суду). Шляхом жеребкування річний реєстр розбивається на реєстр присяжних (для кожної сесії) і два реєстри для шеффенів (місячні) [76, с. 34]. Перевага цієї моделі полягає в тому, що при ній немає необхідності складати явно завищені за кількістю річні списки присяжних. У разі недостатності присяжних у річному списку можна поповнити його із загального. Також голові суду не потрібно займатися плануванням кількості присяжних на наступний

рік.

Своєчасне виявлення осіб, не здатних швидко й ефективно включитися в діяльність колегії присяжних, і виключення їх з числа кандидатів у присяжні з метою формування якісного складу колегії з числа соціально зрілих, морально добропорядних і розсудливих осіб забезпечуються за допомогою спеціальних організаційних заходів, насамперед шляхом складання списків присяжних згідно з вимогами ст. 64 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” і перевірки апаратом суду відповідності вимогам закону кандидатів, включених до списків [6]. При складанні списків присяжних, створюваних окремо по кожному району або місту області, до якого включаються тільки громадяни, що постійно проживають у місці знаходження суду присяжних, кандидатури присяжних відбираються шляхом випадкової вибірки зі списків виборців, складених до останніх виборів народних депутатів України по районах або містах області. Слід зазначити, що до кандидатів у присяжні ставляться набагато більш суворі вимоги, ніж до виборців. До списків присяжних не включаються особи, не внесені до списків виборців на виборах, що передували складанню списків присяжних, а також особи, що не досягли до моменту складання списків присяжних віку 30 років, які мають не зняту або не погашену судимість, визнані судом недієздатними або обмежено дієздатними. Новею нового закону “Про судоустрій і статусі суддів” 2016 року є ч. 2 ст. 64 про список присяжних для розгляду господарських справ.

Згідно ст. 64 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” до списку народних засідателів у кількості, зазначеній у поданні голови суду, включаються громадяни, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду, відповідають вимогам ст. 65 цього закону і дали згоду бути народними засідателями [6]. Список народних засідателів затверджується рішенням відповідної місцевої ради на чотири роки і переглядається у разі необхідності, але не рідше ніж раз на два роки. Список народних засідателів публікується в друкованих засобах масової інформації відповідної місцевої ради.

Для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідної місцевої ради, що формує і затверджує у кількості, зазначеній у поданні, список громадян, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду, відповідають вимогам статті 64 цього Закону і дали згоду бути присяжними [6]. У разі неприйняття місцевою радою протягом двох місяців з моменту отримання подання рішення про затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням щодо затвердження списку присяжних до відповідної обласної ради.

Соціальний контроль за дотриманням цих вимог до кандидатів у присяжні повинні забезпечуватися такими організаційними заходами: 1) списки публікуються в місцевій пресі для відома населення; 2) громадяни, представники підприємств, установ і організацій мають право звертатися до комісії з заявами про незаконне включення або невключення конкретних осіб до списку або про виключення їх зі списку, про інші неправильності у списку; 3) комісія повинна розглядати заяви, що надійшли, і приймати рішення, які можуть бути оскаржені в суд у порядку, встановленому цивільним процесуальним законодавством; 4) комісія зобов'язана регулярно перевіряти і за необхідності змінювати списки присяжних, виключаючи зі списків осіб, що втратили право бути присяжними, і включаючи тих, хто був відібраний за поданням голови апеляційного суду додатково [73, с. 96].

Закон “Про судоустрій і статус суддів” зобов'язує громадян, посадових осіб державних органів, підприємств, установ і організацій подавати комісії за її запитом інформацію, необхідну для складання списків присяжних. За неподання такої інформації, а також за подання неправдивої інформації зазначені посадові особи і громадяни несуть відповідальність, передбачену законодавством про адміністративні правопорушення.

Згідно ст. 65 Закону не підлягають включенню до списків народних засідателів та списків присяжних наступні категорії громадян: громадяни, які

визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними; громадяни, які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків народного засідателя, присяжного; громадяни, які мають не зняту чи не погашену судимість; народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, військовослужбовці, працівники апаратів судів, інші державні службовці, адвокати, нотаріуси; громадяни, які досягли шістдесяти п'яти років; особи, які не володіють державною мовою. У порівнянні з попередньою редакцією закону до цього переліку включені особи, на яких протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення. Особа, включена до списку народних засідателів або списку присяжних, зобов'язана повідомити суд про обставини, що унеможливають її участь у здійсненні правосуддя, у разі їх наявності [6].

Також законом передбачено, що від виконання обов'язків народного засідателя, присяжного головою відповідного суду увільняються наступні категорії осіб: особи, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, у відпустці по догляду за дитиною, а також які мають дітей дошкільного чи молодшого шкільного віку або утримують дітей-інвалідів, інших хворих або членів сім'ї похилого віку; керівники та заступники керівників органів місцевого самоврядування; особи, які через свої релігійні переконання вважають для себе неможливою участь у здійсненні правосуддя; інші особи, якщо голова суду визнає поважними причини, на які вони посилаються (ст. 60). Особи, зазначені в частині другій цієї статті, увільняються від виконання обов'язків народного засідателя, присяжного за їхньою заявою, поданою до початку виконання цих обов'язків.

Зі списку присяжних виключаються на їх письмову заяву особи, не здатні швидко й ефективно включитися в діяльність колегії присяжних з розгляду складних кримінальних справ і вироблення якісного (правильного і справедливого) колективного рішення з питань про винність: особи, що не володіють мовою, якою ведеться судочинство в даній місцевості; німі, глухі,

сліпі та інші особи, які є інвалідами; особи, не здатні через свої фізичні або психічні вади, підтверджені медичними документами, успішно виконувати обов'язки присяжного; особи, що досягли віку 65 років; священнослужителі; керівники і заступники керівників органів представницької та виконавчої влади; судді, прокурори, слідчі, адвокати, нотаріуси, а також особи, що належать до оперативного складу органів внутрішніх справ і державної безпеки та інших правоохоронних органів. Оскільки ці категорії осіб не здатні швидко й ефективно включитися в діяльність колегії присяжних з об'єктивних причин, що обмежує їх здатність якісно виконувати обов'язки присяжного, то, як уже зазначалося, в інтересах правосуддя їх узагалі не варто було б включати до списків присяжних. Навряд чи виправдано вирішувати питання про включення їх до списків залежно від того, чи захочуть вони звернутися з письмовою заявою про виключення їх із цих списків. Особливо це стосується осіб, що страждають на психічні вади, підтверджені медичними документами, оскільки такі вади можуть перешкодити їм критично оцінити свої можливості повноцінно реалізовувати права й обов'язки присяжного [57, с. 730-731].

У кожному апеляційному суді має бути план організації колегії присяжних, в якому описується порядок відбору присяжних. У плані має міститися посилання на відповідний законодавчий акт, що є правовим джерелом, яким керується суд при відборі присяжних. Крім того, у плані зазначається, хто з апарату суду зобов'язаний здійснювати процедуру випадкового відбору присяжних, а також містяться: рекомендації стосовно порядку здійснення цієї процедури; джерела висування кандидатур, що включаються до списків присяжних; порядок складання і ведення списків присяжних; порядок перевірки відповідності кандидатів у присяжні вимогам закону; порядок виклику і призначення присяжних для здійснення їх функцій, а також інші адміністративні аспекти діяльності присяжних. Суди можуть звертатися до цього плану в процесі розробки планів організації суду присяжних в апеляційних судах [49, с. 71].

Відповідальність за складання списків присяжних несуть комісії, що

діють на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду. Списки оновлюються один раз на два роки. Чисельність кандидатів по кожному зі списків визначається головою відповідного апеляційного суду і представляється головою відповідної ради з огляду на зразкову кількість присяжних, які, за оцінкою суду, будуть потрібні для роботи в процесах у кримінальних справах за участю присяжних протягом наступного року. Після цього голова відповідної ради встановлює і повідомляє головам міських і районних рад про чисельність тих кандидатів, яких кожний з них має представити йому з метою складання представницького централізованого списку присяжних. При складанні списків необхідно, щоб у них було пропорційно представлене населення кожної адміністративно-територіальної одиниці (району, міста тощо), що знаходиться на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду [45].

Кандидатури присяжних, що включаються до списку, відбираються методом випадкової вибірки зі списків виборців по кожній адміністративно-територіальній одиниці. Після складання списку з нього виключаються особи, що не відповідають вимогам закону. Список присяжних затверджується рішенням обласної та прирівняної до неї ради на сесії. Потім списки необхідно опублікувати в місцевій пресі з метою ознайомлення з ними громадськості, а також для того, щоб надати можливість у разі потреби оскаржити неточності, допущені в списках присяжних. Комісія в п'ятиденний строк повинна розглянути заяву, що надійшла, і прийняти за нею рішення, причому відмова в задоволенні вимог може бути оскаржена у суд.

Окрім загального списку, на нашу думку, слід складати запасний список присяжних. Порядок відбору кандидатів для включення до запасного списку і ознайомлення з ним громадськості аналогічний порядку, що діяв стосовно загального списку, з тим лише застереженням, що кандидати, які включаються до списку, повинні постійно проживати в обласному центрі або в іншому постійному місці знаходження апеляційного суду. Після завершення зазначених процедур комісія представляє суду остаточний загальний і запасний списки

присяжних [44, с. 421-422].

Крім якомога більш широких і доцільних умов для вибору в присяжні важливо також, щоб, з одного боку, складання списків здійснювалося належним чином, тобто щоб до їх складу включалися дійсно здатні виконувати функції присяжного, а з іншого – щоб усі спроможні несли цю повинність і не ухилялися від неї. Значною мірою правильне здійснення цього залежить від установи, якій доручається складання списків. Вона має складатися насамперед з осіб, які знають місцеве населення [30, с. 265]. Визначення і створення найбільш оптимальної системи органів, що здійснюють формування списків присяжних, – це проблема, на яку хотілося б звернути увагу.

Країни загальної системи права, на відміну від континентальної, практично не знають такої процедури, як складання спеціальними комісіями загальних, чергових і запасних списків присяжних. Дані зі списків виборців про громадян, що проживають у підвідомчому йому окрузі і відповідають вимогам, котрі ставляться до присяжних засідателів, заносяться в комп'ютер, який на основі спеціальної програми-добору присяжних друкує для розсилання анкети (форми) можливим кандидатам у присяжні. За діями комп'ютера стежать секретарі суду або самі судді. За результатами анкетування кандидати в присяжні запрошуються в суд. Аналогічну систему виклику кандидатів у присяжні до суду закладено й в англійському законодавстві про присяжних [26, с. 223].

Ще одна проблема – визначення порядку складання списків присяжних. Списки присяжних формуються шляхом випадкової вибірки на основі списків виборців останніх виборів. У “Рекомендаціях” слід запропонувати проводити випадкову вибірку або арифметично (наприклад, заносити в присяжні кожного п'ятидесятого або сімдесятого), або з використанням комп'ютерної програми. Причому для проведення випадкової вибірки присяжних з використанням комп'ютера можна використовувати комп'ютерні програми, засновані на різних математичних методах [35, с. 15].

Як уже говорилося вище, функції комісії з первинного складання списків

можуть бути занесені в комп'ютер. Однак діяльність комісії виявляється необхідною при розгляді заяв громадян на неправильності включення до списків присяжних. Згідно закону після того, як до списків занесено необхідне число громадян, що відповідають вимогам, котрі ставляться до присяжних, має бути вирішене питання про осіб, що мають право на виключення зі списків присяжних за їх заявою. З цією метою про складання загальних списків присяжних комісія повідомляє населення і протягом двох тижнів після цього допускає всіх бажаючих до ознайомлення з ними і розглядає заяви, що надходять. Заяви громадян про включення (або невключення) до списків присяжних повинні розглядатися та або задовольнятися, або відхилятися в місячний строк.

Одночасно зі складанням загальних по районах, містах, областях списків присяжних очевидно, що комісія повинна складати запасний (по обласному центру) список присяжних, до якого включаються тільки громадяни, що постійно проживають в обласному центрі або іншому постійному місцезнаходженні відповідного суду [44, с. 422]. До запасного списку присяжних включається не більше однієї чверті від кількості всіх присяжних по області в цілому, що включаються до загальних списків присяжних. При складанні запасного списку присяжних застосовуються ті самі правила, що й при складанні загальних списків присяжних.

Аналізуючи процедуру складання списків присяжних, необхідно пам'ятати, що проведений аналіз – багато в чому теоретичний. Остаточний висновок про позитивні риси і недоліки існуючої системи формування загальних і запасних списків присяжних можливо зробити тільки за результатами багаторічної практичної діяльності. Але деякі рекомендації можна дати вже зараз: по-перше, видається за доцільне увести модель складання загальних і річних списків присяжних; по-друге, наділити комісії повноваженнями як щодо складання списків присяжних, так і щодо вирішення питань неправильного включення (виключення) осіб зі списків присяжних; по-

третє, розширити перелік відомостей, що заносяться у форму, за якою вносяться дані до списків присяжних [45].

У науковій літературі зустрічаються й інші підходи до вирішення проблеми формування лави присяжних. Дослідник В.М. Тернавська пропонує пропорційне залучення до складу суду присяжних представників різних прошарків і соціальних груп, що сприятиме підвищенню інтелектуального потенціалу присяжних та зниженню ймовірності судової помилки. Для вирішення специфічних справ, де вимагається підвищений рівень освіти присяжних, необхідно створити лаву спеціальних присяжних засідателів, яка, однак, має діяти самостійно, без об'єднання з професійними суддями [63, с. 14]. З позиції теорії соціального натуралізму слід визнати такою, що перешкоджає реалізації прав людини, соціальну “зрівнялівку” людей, оскільки це є “псевдорівність”, яка суперечить законам соціальної природи [33, с. 14].

У новому законі збережено норми щодо залучення присяжних до здійснення правосуддя у порядку черговості на строк не більше одного місяця на рік, крім випадків, коли продовження цього строку зумовлено необхідністю закінчити розгляд справи, розпочатий за їхньою участю (ст. 67). Добір осіб для запрошення до участі у здійсненні правосуддя як присяжних здійснюється за допомогою автоматизованої системи. Письмове запрошення для участі у здійсненні правосуддя суд надсилає присяжному не пізніше ніж за сім днів до початку судового засідання. Запрошення містить інформацію про права та обов'язки присяжного, вимоги до нього, а також підстави для увільнення від виконання обов'язків. Одночасно із запрошенням надсилається письмове повідомлення для роботодавця про залучення особи як присяжного. Залучення присяжних до виконання обов'язків у суді та їх виклик здійснюються в порядку, визначеному процесуальним законом. Роботодавець зобов'язаний увільнити присяжного від роботи на час виконання ним обов'язків зі здійснення правосуддя. Відмова в увільненні від роботи вважається неповагою до суду. Присяжний зобов'язаний вчасно з'явитися на запрошення суду для участі в

судовому засіданні. Неприбуття в судове засідання без поважних причин вважається неповагою до суду.

Ще однією новелою Закону України “Про судоустрій і статус суддів” 2016 року стало запровадження для присяжних, як і для професійних суддів, порядку визначення їх персонального складу для конкретної справи за допомогою Єдиної судової інформаційної (автоматизованої) системи (ч. 6, ст. 15. Така новела покликана убезпечити діяльність присяжних і порядку судочинства загалом від корупційних посягань.

На думку С. Оверчука, склад присяжних не повинен мати диференційований характер за будь-яким критерієм, оскільки це не відповідає суті інституту присяжних як форми безпосередньої участі усього народу у здійсненні правосуддя, а не окремої, привілейованої його частини. За таких обмежень буде втрачено сам “дух” народного правосуддя та поставить під сумнів його вердикт. Крім того, з ліквідацією військових судів в Україні, зникла і необхідність у спеціалізованих присяжних з числа військовослужбовців [45]. Формування інших спеціалізованих колегій може суперечити демократичним засадам правосуддя і є більш властивим інституту шефенів, зокрема у сфері ювенальної юстиції. Отже, відбір присяжних має відбуватись за загальними для всіх громадян вимогами, без поділу суспільства на соціальні чи інші групи.

## Висновки до Розділу 2

Отже, діяльність суду присяжних в Україні врегульовується законодавчо. Нормативно-правове забезпечення організації та функціонування суду присяжних в системі судочинства України, впершу чергу, здійснює Конституція України, у якій закріплено, що народ може брати участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Надалі ці конституційні приписи були відтворені у Законі України “Про судоустрій” 2002 року. Однак ці положення щодо здійснення судочинства судом присяжних і народними засідателями залишалися декларативними і дискусійними. Закон України “Про судоустрій і статус суддів” 2010 року і КПК 2012 року регламентують діяльність народних засідателів і присяжних, які залучаються до здійснення правосуддя. Для сучасного українського суду присяжних характерні: 1) розмежування компетенції між суддями і присяжними (присяжні визначають доведеність діяння, винність підсудного і можливість засудження його з полегкістю, а судді ведуть засідання, вирішують юридичні питання, включаючи призначення покарання); 2) організаційне відокремлення колегії присяжних від професійного судді; 3) невмотивованість вердиктів присяжних та їх юридична (але не моральна) безвідповідальність за зміст рішення; 4) непохитність вердикту присяжних, який може бути скасовано у касаційному порядку лише з мотивів порушення процедури його постановлення.

Зазначимо, що процесуальна форма участі присяжних у здійсненні кримінального судочинства спільно з професійними суддями в складі однієї колегії історично суперечить правовій сутності цього інституту та не дає змоги присяжним виконувати свої природні функції при здійсненні правосуддя через те, що присяжні є фактично підконтрольними головуючому судді, тобто немає розподілу на суддів факту та суддів права. Тому в перспективі колегію присяжних варто на законодавчому рівні наділити більшою процесуальною незалежністю.

### РОЗДІЛ 3

## ЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ СУДУ ПРИСЯЖНИХ У РЕФОРМУВАННІ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

### 3.1. Проблеми запровадження і функціонування суду присяжних в Україні

На початку 90-х років XX ст. українське суспільство вступило на шлях розбудови демократичної правової держави. Прагнення формування правової держави, щоб посісти гідне місце серед розвинутих країн світової спільноти, спонукало Україну до проведення політичної, економічної та судової реформ шляхом приведення національного законодавства до вимог і стандартів європейського законодавства. Зокрема судово-правова реформа має привести судову систему, всі галузі права у відповідність до вимог Конституції і тих соціально-економічних змін, що сталися у суспільстві. Проведення судової реформи повинно сприяти становленню незалежного у своїй діяльності суду, що має приймати самостійні від політичних симпатій та ідеологічних упереджень рішення, виступати гарантом законності і справедливості, забезпечуючи тим самим реальний захист конституційних прав і свобод людини і громадянина [70, с. 5].

Захист прав людини і громадянина, законних інтересів особи у правовій державі неможливий без чіткої організації і функціонування судової влади. Суттєві зміни, які відбулися в різних сферах життя нашого суспільства протягом останніх двох десятиліть обумовили необхідність проведення судової реформи, одним з важливих і визначальних напрямів якої є впровадження суду присяжних у Законі України “Про судоустрій і статус суддів” і новому Кримінальному процесуальному кодексі України. Автори КПК наголошують, що модель суду присяжних розроблена на основі дослідження досвіду зарубіжних країн, таких як Німеччина, Франція, Данія, Австрія. Кодекс фактично запроваджує модель суду шеффенів, який є різновидом суду присяжних [57, с. 729].

Як зазначалося вище, у світовій юридичній практиці виділяють дві моделі суду присяжних – англо-американську і європейську. Перша модель, притаманна, зокрема, США, передбачає, що присяжні засідателі, які попередньо не знайомі зі справою та є лише спостерігачами судового розслідування, у нарадчій кімнаті самотійно, без участі професійного судді, вирішують питання факту винуватості і виносять відповідний вердикт щодо підсудного. Їхній вердикт є обов'язковим для судді. Професійний суддя в такому процесі вирішує виключно правові питання і встановлює міру покарання. Друга модель, яка умовно класифікується як суд присяжних за європейським зразком, діє в Німеччині, Франції, Данії, Італії, Швеції, Австрії та інших державах Європи. Європейська модель за своєю суттю передбачає участь шеффенів та народних засідателів, які спільно з суддями досліджують усі матеріали справи [19, с. 12].

США є лідером зі справ за участю присяжних. Кримінальні справи про всі злочини розглядаються за участю суду присяжних за наполяганням обвинуваченого. Кандидатів у присяжні засідателі обирають зі списків виборців певного району, за телефонними довідниками, даними перепису населення. Присяжним може стати середньостатистичний громадянин США, який не мав проблем із законом. Порівняно з іншими державами світу, близько 90% усіх судових справ розглядаються із залученням присяжних саме у США. Тому й не дивно, що даний інститут є найбільш поширений у цій країні [25, с. 112].

На відміну від США, у Франції порядок складання списків присяжних є набагато складнішим, бо спочатку створюються попередні списки кандидатур, на основі яких спеціальною комісією за місцем знаходження кожного суду проводиться складання щорічного списку кандидатів. Згодом голова трибуналу шляхом жеребкування відбирає на відкритому засіданні із щорічного списку 27 присяжних, які створюють сесійний список [49, с. 71].

Протягом останніх років тривають дискусії серед правників щодо функціонування суду присяжних, оскільки концепція цього інституту у новому КПК є досить неоднозначною і суперечливою. Зокрема, В. Тертишник

стверджує, що суд присяжних повертається не до його класичної моделі, а до ідеї народних засідателів [64, с. 277]. У чинному КПК України втілюється англо-американська модель суду присяжних, яка чітко розмежовує повноваження професійного судді і присяжних. Особам, які не мають юридичної освіти та й взагалі будь-якого відношення до юриспруденції об'єктивно важко переконливо заперечити точку зору двох професійних суддів, навіть якщо вона не співвідносна із законом. Відповідно логічним є те, що вони зрештою підтримуватимуть позицію судді. Судді спільно з присяжними вирішують усі питання при ухваленні рішення. Однак це може спричинити ситуацію колективної безвідповідальності як суддів, так і присяжних. Судді можуть свої помилки перекласти на недосвідчених присяжних. Тому за такої форми судочинства присяжні можуть підпадати під вплив суддів при винесенні рішення (вироку) щодо винуватості або невинуватості підсудного.

Варто відзначити, що відповідно до КПК 2012 року передбачений порядок ухвалення рішення присяжними не узгоджується із визнаною світовою практикою, за якою вирок має бути одноголосним, бо інакше не буде мати законної сили, оскільки проявляється активна участь головуючого в процесі винесення рішення, що в свою чергу може поставити під сумнів незалежність такого складу суду. Фактично це зводить нанівець саму ідею суду присяжних.

Не виключений випадок, коли присяжному із середньостатистичною зарплатнею може надійти пропозиція умовно кажучи хорошого “гонорару”, від якої він не зможе відмовитися і підтримати ту чи іншу позицію в суді. Також на присяжних під час судового розгляду може чинитися психологічний тиск [50]. Тому серед фахівців поширена думка про необхідність встановлення моральнісного цензу для присяжних засідателів, оскільки залежно від морально-етичного обліку присяжного, що проявляється у його світогляді і поведінці, визначається ступінь довіри до вердикту суду присяжних в цілому [65]. Одним із способів реалізації даного положення може стати призначення кандидатур присяжних засідателів шляхом гласного і відкритого обговорення цих кандидатур у громадських організаціях та трудових колективах, однак до

затвердження списків засідателів, як зазначають деякі юристи, а не після, як визначено у законі.

Суди присяжних утворюються при місцевих загальних судах першої інстанції. Список присяжних має формуватися відповідною місцевою радою з числа тих громадян, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду, відповідають необхідним вимогам і обов'язково дали згоду бути присяжними. В Росії, Грузії, США та інших країнах присяжні обираються жеребом зі списків присяжних, що формуються з числа виборців з особливими вимогами з дотриманням принципу рівності. До того ж, згідно законодавства України, суд присяжних є добровільним інститутом. Чинним КПК встановлено, що суд присяжних може розглядати виключно справи, за які передбачено довічне позбавлення волі, що передбачене правом України в 11 випадках злочинів. Тому виходить, що суд присяжних в нашій державі добровільний і лише в 11 випадках, що значно звужує його юрисдикцію і фактично означає формальний характер його законодавчої фіксації [71, с. 1204].

Законодавством України не вимагається наявність вищої освіти у присяжних засідателів. Однак одні з юристів вважають за необхідне встановлення цензу освіти, в той час як інші наголошують на обов'язковості такої умови добору кандидатур присяжних засідателів, як відсутність юридичної освіти взагалі. Такий підхід пояснюється побоюванням, що особи, обізнані у сфері юридичної науки, не зможуть об'єктивно оцінювати факти, а також будуть впливати на думку інших присяжних засідателів. Дане питання проблематичне і для інших держав. У Франції деякі юристи звертають увагу на те, що у багатьох випадках до складу суду присяжних не потрапляє більшість представників непривілейованих соціальних груп, натомість комерсанти, підприємці тощо. Пропонувалося навіть змінити метод формування журі з метою систематичного залучення представників всіх прошарків суспільства, щоб кримінальна юстиція не стала юстицією пануючого класу [72]. У США довгий час через завищений освітній ценз для присяжних засідателів була поширена практика надання переваг при виборі присяжних засідателів

представникам привілейованих станів, тобто людям з більш високим освітнім рівнем, а отже, вищим соціальним статусом. Такий підхід пояснювався тим, що правосуддя вимагає ступеня інтелекту, моральності та порядності, вищого за середній. Лише в 70-х рр. XX ст. Конгрес заборонив таку практику, запровадивши систему “сліпого” методу вибору присяжних засідателів із числа пересічних громадян [61, с. 79-80]. В Англії практика розгляду справ присяжними, обраними з вищих прошарків суспільства, мала місце щодо злочинів, за які законом передбачається покарання у вигляді смертної кари, оскільки у таких справах присяжним зазвичай потрібно робити складну оцінку показань експертів. Однак парламент задля громадського спокою вирішив за краще уникати створення привілейованої колегії присяжних засідателів, оскільки це могло б розцінюватися як позбавлення пересічних громадян права, вибраного ними упродовж століть [60, с. 159].

Створення суду присяжних в Україні має як позитивні так і негативні сторони. Серед українських юристів, прихильників реалізації безпосередньої демократії у галузі судочинства, є ті, хто надає перевагу інституту народних засідателів як такому, що не втратив свого правозахисного потенціалу на сьогодні. Даний інститут, на їх думку, має своєю перевагою адаптованість до вітчизняної системи права, а також є більш об'єктивним, оскільки народні засідателі фактично користуються правами судді, вирішуючи справу разом з професійними суддями, тобто питання права і факту. Вважається, що принцип участі народу у здійсненні правосуддя реалізується ефективно в нашій державі за допомогою інституту народних засідателів, а тому немає потреби в заміні даного інституту на інститут суду присяжних, слід лише поліпшити умови його діяльності. Так, Рада суддів України, підтримуючи ідею розроблення і затвердження Концепції подальшого здійснення судово-правової реформи в Україні, прийняла 26 травня 2006 р. рішення про необхідність виключення з Конституції України положення про участь у судочинстві присяжних, оскільки ця процедура малоефективна і пов'язана зі значними витратами, однак залишення натомість інституту народних засідателів, що відповідає як

вітчизняним традиціям, так і практиці тих європейських держав, які використовують таку ж форму залучення представників громадськості до здійснення правосуддя [9].

В той же час існує і думка про необхідність здійснення правосуддя виключно професійними суддями. Суд присяжних вважається результатом емоційної, а не правовиконавчої судової діяльності, що був запроваджений у Конституцію України на хвилі значних соціально-політичних потрясінь як популістська акція. Враховуючи зазначене і незадовільний стан діяльності інституту народних засідателів, такі юристи пропонують виключити з Конституції України норму про суд присяжних і народних засідателів, оскільки ці інститути є зайвими в системі об'єктивної судової влади [34, с. 73].

При прийнятті Конституції України 28 червня 1996 р., у статтях 124, 127, 129 було закріплено положення про обов'язкову участь народу у здійсненні правосуддя через суд присяжних [1]. Однак Голова Апеляційного суду Харківської області В. Бринцев зазначив, що Конституція України не запроваджує у державі суд присяжних, оскільки неправильно застосовано правову термінологію. Така проблема виникла, на його думку, внаслідок відсутності у міжнародному праві єдиного для всіх держав визначення інституту, за допомогою якого громадяни беруть участь у правосудді. Поняття “суд присяжних” і “здійснення правосуддя за участю присяжних”, на його думку, нетотожні. В той же час В.Д. Бринцев зазначає про можливість говорити, виходячи з контексту Конституції України, не про копіювання відомих світовій практиці моделей суду присяжних, а про створення національної моделі залучення до участі у правосудді представників народу [20, с. 29-30].

На нашу думку не має підстав, виходячи з аналізу положень Конституції України, підстав для побудови нової моделі суду присяжних, натомість поділяє думку російських юристів, які дещо раніше вже зверталися до питання синонімічного походження всіх цих термінів. Так, В. Мельник, на відміну від В. Бринцева, прийшов до висновків, що використані у різних правових актах

словосполучення “суд присяжних”, “розгляд справ за участю колегії присяжних засідателів у судах”, “судочинство здійснюється за участю присяжних засідателів”, “суд за участю присяжних засідателів” мають однаковий зміст і означають особливу форму судочинства, що називається судом присяжних. Така форма судочинства отримала назву “суд присяжних” тому, що до компетенції колегії присяжних засідателів належить вирішення трьох основних питань про фактичну сторону і винуватість, від яких залежить доля підсудного: 1) чи доведено, що дане діяння мало місце; 2) чи доведено, що це діяння здійснив підсудний; 3) чи винний підсудний у здійсненні цього діяння. У випадку визнання підсудного винним колегії присяжних засідателів ставиться також питання, чи заслуговує він на полегкість. Відповіді колегії присяжних засідателів на ці питання враховуються головуючим суддею при призначенні покарання. Тому, конституційне право обвинуваченого на розгляд його справи судом за участю присяжних засідателів може бути реалізоване тільки в суді присяжних [39, с. 67-68].

Законодавство України визначає лише загальні риси суду присяжних, не вказуючи яким чином будуть діяти присяжні – як єдина колегія разом із головуючим суддею, тобто як сучасна континентальна модель суду присяжних, чи суд шеффенів, або самотійно, як класична модель суду присяжних. Це, в свою чергу, не дає можливості віднести суд присяжних в Україні чітко до конкретної з двох основних світових моделей моделі, що існують на сьогодні у світі. В той же час В. Маляренко вважає, що в Україні має запроваджуватися саме англо-американська модель суду присяжних, оскільки на це безпосередньо вказує сама норма Конституції України, яка визначає участь народу у здійсненні правосуддя як через суд присяжних, так і народних засідателів. За відсутності норми про інститут народних засідателів можна було б взяти за основу європейську модель суду присяжних. Однак внаслідок відсутності офіційного тлумачення в юридичній літературі термінів “суд присяжних” і “суд за участю народних засідателів” виникає проблема чіткого розмежування їх юрисдикції [38, с. 5].

Вказівка на побудову англо-американської моделі міститься також і в Указі Президента України “Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів” від 10 травня 2006 р., де зазначено про необхідність відокремлення функцій присяжних від функцій професійного судді: присяжні мають вирішувати у своєму вердикті лише питання юридичного факту, а професійний суддя на основі вердикту присяжних і норм кримінального права повинен постановляти вирок [9]. В той же час значна кількість українських юристів серед існуючих у світі моделей суду присяжних надає перевагу запровадженню континентальної моделі. Деякі юристи ототожнюють і суд присяжних, що діє у Франції в наш час, і суд шеффенів, що діє у Німеччині як континентальну модель суду присяжних. Підставою для такого ототожнення є схожість правової природи обох інститутів, а саме – справа розглядається єдиною колегією суду у складі судді та певної кількості громадян, що має спільно вирішувати всі питання по кримінальній справі. Це сталося після прийняття у Франції ряду нормативних актів (Закону від 5 березня 1932 р., Закону від 25 листопада 1941 р., підтвердженого Ордонансом від 20 квітня 1945 р.) з метою усунення недоліків судочинства за участю суду присяжних, які значно змінили правову природу даного інституту. Відтоді у кримінальному судочинстві Франції стала діяти єдина колегія у складі трьох професійних суддів і семи присяжних засідателів, а після наступних змін у законодавстві у складі дев’яти присяжних засідателів. Така судова колегія спільно розглядає справу по суті – вирішує питання як про винуватість особи, так і про призначення цій особі певного покарання, виносячи немотивований вирок за внутрішнім переконанням [59, с. 119-120]. Однак, на думку К.Ф. Гуценка, таку процедуру провадження кримінальних справ не можна ототожнювати з німецьким інститутом шеффенів, оскільки процесуальні питання і питання, пов’язані з цивільним позовом, розглядаються без участі присяжних засідателів [26, с. 278].

Доцільність створення єдиної колегії професійних і народних суддів аргументується українськими юристами корисністю поєданого використання правової обізнаності судді і різноманітного життєвого та професійного досвіду присяжних засідателів у судовому розслідуванні при дослідженні фактичних обставин справи, даних про особу підсудного, причин та умов вчинення злочину, визначенні виду і міри кримінального покарання [44, с. 421].

Однак не слід ідеалізувати континентальну модель суду присяжних. Суттєвим недоліком такої моделі є посилення дискреційних функцій головуючого судді: будучи вже ознайомленим зі справою, він своїми зауваженнями під час дебатів сторін та своїм резюме визначає дещо наперед позицію всієї суддівської колегії, тоді як присяжні на цій стадії не відіграють активної ролі, що в результаті дозволяє головуючому добитися від журі винесення покарання, яке відповідає його особистим переконанням. Водночас значним недоліком англо-американської моделі вважається процедура захисту, відсутність аргументації рішень присяжних, що перешкоджає ґрунтовному оскарженню їхнього вердикту і шкодить тим самим як інтересам підсудного, так і потерпілого, а також можливість такого оскарження лише у касаційному порядку, де не досліджуються питання фактичної сторони діяння. На противагу цьому слід зазначити, що така ж процедура оскарження рішення, прийнятого судом присяжних континентальної моделі: вирок є немотивованим і оскарженню в апеляційному порядку не підлягає, а лише у касаційному порядку до Касаційного суду Франції [93]. Наступною аргументацією проти запровадження англо-американської моделі суду присяжних в судочинстві України, виступає твердження про непідготовленість чи взагалі нездатність наших громадян у правовому та психологічному аспектах до самостійного прийняття судового рішення, тобто вердикту. Давно усталеною є думка, переважно у професійних юридичних колах, що лише кваліфіковане застосування досвідченими суддями норм матеріального і процесуального права на основі принципу верховенства закону й українських правових традицій може бути корисним і відповідати меті правосуддя. Однак, на думку

деяких російських колег, переваги судочинства за участю суду присяжних перед звичайним судовим процесом можливі саме при використанні англо-американської моделі, а не континентальної, яка близька до інституту народних засідателів [55, с. 184].

Українські юристи також розходяться в думках з приводу галузевого напрямку діяльності даного інституту. Дехто вважає помилкою виключення участі громадян при вирішенні цивільних справ, інші наголошують, що розгляд цивільних та адміністративних справ має здійснюватися лише професійними суддями без участі присяжних засідателів, оскільки не ставиться питання про позбавлення волі [53, с. 15].

Дослідники І. Рощина та С. Циганій взагалі зазначають, що в Україні здійснюється спроба запровадження інституту присяжних, який повністю відрізняється як за формою і за змістом від інституту присяжних у всьому світі. Тому це нововведення не дає позитивних результатів як у попередженні корупції в судовій системі, так і в законності притягнення до кримінальної відповідальності обвинуваченого. Водночас К. Дронова вважає, що несправедливо стверджувати про низьку ефективність концепції суду присяжних, ґрунтуючись виключно на досвіді сучасної української моделі змішаного судочинства. Адже безпосередня участь громадян у правосудді та винесенні судового рішення є конституційною гарантією і для українського суспільства є “суттєвим кроком уперед” [91, с. 188-189].

Отже, думки українських юристів щодо доцільності запровадження суду присяжних в Україні досить неоднозначні – від повного несприйняття, заперечення його позитивного значення для забезпечення прав і законних інтересів підсудних, потерпілих та інших учасників процесу, до абсолютної впевненості у прогресивності цієї форми судочинства, її підвищеному правозахисному потенціалі. Виходячи з вищезазначеного, вважаємо, що тут слід погодитись з нашими попередниками, які зазначали, що немає жодної ідеальної установи – кожна має свої переваги і свої недоліки.

Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачається довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально у складі трьох професійних суддів, а у випадку клопотання обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних. Однак з метою підвищення об'єктивності та ефективності суду присяжних варто б зупинитися на розширеному складі журі, яке складається з 12 присяжних. Ця модель вже була випробувана на території України після судової реформи 1864 року і довела свою життєздатність.

Варто відзначити, що відповідно до КПК 2012 року передбачений порядок ухвалення рішення присяжними не узгоджується із визнаною світовою практикою, за якою вирок має бути одноголосним, бо інакше не буде мати законної сили. Проявляється активна участь головуючого в процесі винесення рішення, що може поставити під сумнів незалежність такого складу суду. Фактично це зводить нанівець саму ідею суду присяжних.

За оцінками дослідників та експертів, запровадження суду присяжних має такі позитивні риси: суд присяжних є ознакою громадянського суспільства; зростає роль інституту адвокатури та прокуратури; змагальність стає не лише гарантією, яка закріплена в законі, але й принципом правосуддя; підвищення професійного рівня сторін під час розгляду справи. Іноді досить ефективним може бути погляд на ту чи іншу справу зі стороннього погляду. Водночас є чимало недоліків: фінансування такого інституту, що передбачає виділення значних коштів для спеціальних комісій, які будуть займатися складанням списку присяжних, а на сьогоднішній день суди й апарати суддів фінансуються аж ніяк не на належному рівні; тиск на присяжних з боку зацікавлених осіб; не можна гарантувати, що рівень корупції зменшиться і що до суду потраплять виключно чесні і добросовісні громадяни; зрештою особи без належної освіти і підготовки не можуть розглядати складні юридичні справи [35, с. 15].

Однак, незважаючи на усі позитивні і негативні аспекти, спираючись на досвід інших країн, суд присяжних все ж таки дає можливість створити усі необхідні умови для подальшого втілення ідей правової держави у сфері

правосуддя. Суд присяжних – важливий крок до європейської інтеграції, підвищення правової культури, зокрема, правосвідомості нації, становлення громадянського суспільства в Україні. Законодавче закріплення цього інституту за КПК України 2012 року уже відбулося. Водночас, незважаючи на те, що кодекс чинний з 20 листопада 2012 року, перше судове засідання за участю присяжних відбулося лише 30 квітня 2013 року в Личаківському районному суді міста Львова [88]. Можна висловити сподіватися, що суспільство поступово пристосується до запровадження суду присяжних як до нового інституту судочинства, повноцінне функціонування якого потребує певного часу і формування в громадян внутрішньої готовності бути присяжними.

Для того, щоб суд присяжних швидше і ефективніше почав здійснювати свою діяльність та зміг підвищити рівень довіри громадян до судової інстанції загалом необхідно спиратися на багатовіковий досвід інших країн. Як свідчить досвід Російської Федерації, необхідно насамперед забезпечити безпеку присяжним і членам їхніх сімей та роз'яснювати відповідальність присяжних за невиконання своїх обов'язків, зокрема за вчинення корупційного правопорушення. Вирішальне значення має забезпечення незаангажованості суду присяжних. Якщо хтось з присяжних схильний піддатися тиску або сторонньому впливу, це є порушенням права обвинуваченого на безсторонній розгляд справи судом присяжних. У такому випадку суддя повинен провести слухання з метою визначення неупередженості суду присяжних [19, с. 13].

Лише наприкінці квітня 2013 року вперше в Україні розпочалися слухання по справі 27-річного громадянина Марокко, що звинувачується в навмисному вбивстві відомого львівського лікаря-травматолога Леона Фрайфельда. Обвинувачений у справі особисто виявив бажання, щоб його справа слухалася за участі присяжних. Під час цього судового засідання, із затвердженого списку методом довільного вибору, було відібрано присяжних у справі – трьох жінок, які були присутні на засіданні разом з двома професійними суддями [93]. У цьому та декількох інших випадках за участі присяжних судом було винесено виправдувальне рішення. Однак прокуратура

України по всіх цих випадках опротестувала рішення судів [87; 89]. Загалом доводиться констатувати скептично-негативне ставлення представників правоохоронних структур та органів юстиції до ролі і перспектив суду присяжних в нашій державі [88].

Варто детально досліджувати досвід країн, де діє суд присяжних, аналізувати фактори, що впливають на його діяльність. Лише науковий підхід до питань методології судового пізнання присяжними в Україні сприятиме забезпеченню якісного правосуддя.

### **3.2. Перспективи розвитку інституту суду присяжних в Україні**

Судова влада – одна з гілок державної влади, яка спрямована на захист прав людини, забезпечення соціальної стабільності і законності в державі, що має реалізовуватися виключно засобами правового характеру. Одним із таких засобів є інститут суду присяжних в Україні, запровадження якого стало важливим етапом судової реформи. Він покликаний сприяти захисту прав та інтересів особи в кримінальному процесі, розглядається як гарантія від необґрунтованого засудження підозрюваного.

Як зазначалося, створення суду присяжних має як переваги, так і недоліки. Його опоненти заперечують необхідність існування суду присяжних, пов'язуючи це із зайвою емоційністю присяжних, відсутністю юридичної освіти, заангажованістю, витратою значних коштів з державного бюджету і загалом неготовністю українського суспільства до такої відповідальності. Процес визнання вини особи у вчиненні злочину є досить складною процедурою, що потребує спеціальної юридичної підготовки, знань, і тому рішення суду може бути незаконним. Прихильники запровадження суду присяжних вважають, що суд присяжних – це інститут, який можна розглядати як соціально-демократичний суд, бо в ньому взаємодіють державно-правове і громадське почуття. Суд присяжних – фундаментальний фактор формування

суспільної правосвідомості, адже громадяни отримали можливість здійснити вклад у розвиток правової держави [71, с. 1201].

Однак суди в масовій свідомості громадян України не асоціюються із законом і справедливістю. За даними соціологічного опитування, яке проводилося соціологічною групою “Рейтинг” на тему “Правоохоронні органи України: довіра та оцінки населення, проблеми внутрішньої безпеки та готовність до співпраці” в грудні 2011 року в усіх регіонах України, найнижчий рівень довіри серед інститутів державної влади має саме суд і лише 8 % зазначили, що вони цілком довіряють судовій системі [65]. Тому, серед іншого, необхідно активізувати і популяризувати дієвість інституту суду присяжних з метою підвищення рівня довіри громадян до судової системи України.

Дослідники І. Рощина та С. Циганій, які запропонували одну з найбільш ґрунтовних критичних публікацій щодо сутності і стану функціонування інституту суду присяжних в Україні, виділяють такі головні проблеми в його розвитку: 1) кількість присяжних, які беруть участь в судовому процесі, яка є замалою (всього три присяжних) у порівнянні з історичним досвідом царської Росії та сучасних зарубіжних країн; 2) кількість злочинів, при розгляді яких беруть участь присяжні (лише справи за злочинами, за якими передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі і то за бажанням самого обвинуваченого, що свідчить, на думку дослідників, про свідоме небажання законодавця вводити даний інститут); 3) права і обов’язки, порядок наради і голосування присяжних в суді (рішення присяжні приймають разом з суддями, що може спричинити тиск на них з боку професіоналів, що позбавляє їх незалежності у прийнятті рішень) Тобто в Україні колегія суду присяжних не відокремлена від професійних суддів, як це практикується в світовій практиці [91, с. 190-191].

З метою вдосконалення та оптимізації функціонування інституту суду присяжних, враховуючи різні думки вітчизняних вчених і практиків в рамках тривалої широкої фахової дискусії щодо різних аспектів розвитку цього

різновиду судочинства в Україні, вважаємо за доцільне запропонувати ряд комплексних заходів на законодавчому рівні.

1. Насамперед потрібно збільшити кількість справ, які розглядаються за участю суду присяжних. В Україні за нетривалу історію функціонування інституту суду присяжних за допомогою відповідної колегії, за оцінками адвокатів, було проведено не більше півтора десятки справ [95]. Зокрема, включити до його юрисдикції справи про особливо тяжкі злочини, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад десять років, справи про тяжкі злочини, оскільки наявність присяжних ставить значно вищі вимоги до якості захисту підсудного, досудового розслідування, наявності недопустимих доказів, порушень прав людини. Ці злочини не становлять великої кількості, як і злочинів, за які передбачено довічне позбавлення волі, а їх розгляд судом присяжних за клопотанням обвинуваченого не обтяжить суди. Таке рішення дозволить забезпечити доступність суду присяжних для більшого кола осіб і надати їм додаткові гарантії правосуддя.

2. У відповідності з вітчизняними історичними традиціями та світовим досвідом варто підвищити не лише якісний рівень, але й збільшити кількісний склад лави присяжних. У світовій законодавчій практиці відома різна кількість присяжних в складі колегії: 6, 12, 15, 23. З метою підвищення об'єктивності і ефективності суду присяжних необхідно зупинитися на розширеному складі журі, яке складається з 12 присяжних. Ця модель була випробувана на землях України після судової реформи 1864 року і довела свою життєздатність. Саме до неї повернулось законодавство сучасної Росії (ст. 30 КПК РФ) [11]. Християнська ментальність, яка є панівною на теренах України, саме з кількістю дванадцяти обраних доброчесних осіб та одним посвяченим у знання, підсвідомо пов'язує основну ознаку правосуддя – справедливість.

3. Необхідно, щоб присяжні самі приймали рішення про винуватість чи невинуватість підсудного. Суд не повинен висловлювати свою думку присяжним щодо вини обвинуваченого або висловлювати твердження, в якому пропонується вірити чи не вірити певному свідченню у справі.

4. Доцільно розширити перелік громадян, передбачений у Законі України “Про судоустрій і статус суддів”, які не можуть бути включені до списків народних засідателів і присяжних, заборонивши брати участь в судочинстві у якості присяжних священнослужителям, лікарям, керівникам органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, особам, які здобувають юридичну освіту, адже особа з юридичною освітою міркує категоріями закону. Останнє є прерогативною професійного судді.

5. Необхідно визначити чіткий перелік, працівники яких саме правоохоронних органів не можуть брати участь в судових засіданнях у ролі присяжних, що призводить до вільного трактування окремих правових норм (ст. 59 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”). Суттєвим недоліком чинного законодавства є можливість вільного трактування його окремих норм, зокрема, щодо заборони включення до списків народних засідателів та списків присяжних працівників “інших правоохоронних органів” (п. 4 ч. 2 ст. 59 Закону України “Про судоустрій та статус суддів”). Загалом у законодавстві відсутній вичерпний перелік видів правоохоронних органів, оскільки різними нормативно-правовими актами або називається їх різна кількість, або їх перелік закінчується словами “та інших органів” [40, с. 59]. Вказується їх різна кількість або їх перелік закінчується такими словами як “та інших органів”. Також варто виключити формулювання “інші держані службовці” (ст. 59, ч. 2., п. 4) або додати конкретне посилання на відповідну норму Закону України “Про держану службу”, як це зроблено, наприклад, в ч. 9 ст. 31 нового КПК України, що дасть змогу конкретизувати коло осіб, які не мають права бути присяжними, уникнути суб’єктивного тлумачення норм [8]. Це дозволить конкретизувати коло осіб, обмежених у конституційному праві взяти участь у здійсненні правосуддя в якості народного засідателя або присяжного, а також уникнути практики суб’єктивного тлумачення положень відповідного закону.

6. Потребують подальшого удосконалення вимоги до народного засідателя та присяжного, закріплені в ст. 59 Закону України “Про судоустрій

та статус суддів”, шляхом їх конкретизації та приведення у відповідність до демократичних засад правосуддя.

7. З метою запобігання тиску на присяжних з боку зацікавлених осіб потрібно забезпечити належний захист присяжних шляхом проведення відповідних організаційно-правових заходів, виділити з державного бюджету відповідні кошти для фінансування судової системи, адже визначальним фактором у сфері функціонування суду є матеріальне забезпечення незалежності суддів завдяки необхідному рівню оплати праці [22, с. 13].

8. Важливим є питання відбору кандидатів у судді та їх фахової компетентності. Судді, які здійснюють правосуддя разом з колегією присяжних мають додатково проходити підготовку з питань такого виду судочинства.

9. З цією метою необхідно розробити методичні посібники, які б узагальнили міжнародну судову практику щодо розгляду справ судом присяжних. Це допомогло б розтлумачити суддям основні засади нового інституту і надати рекомендації щодо взаємодії з колегією присяжних. Перші кроки впровадження суду присяжних не повинні супроводжуватись процесуальними помилками, які б дискредитували інститут суду присяжних в Україні. Суддя має усвідомлювати свою роль і відповідальність в процесі історичних змін судочинства. Погоджуємося з твердженнями науковців, що суд присяжних спочатку необхідно було б запровадити в кількох областях як експериментальний суд для виявлення проблем, які необхідно вирішити для його подальшого повноцінного функціонування, а вже тоді запроваджувати на загальнодержавному рівні. Така історична практика на території України відома. У 1864 році після судової реформи суд присяжних запровадили як експеримент в декількох губерніях, а через певний час він постав як повноцінний інститут на всій території Російської імперії [21, с. 131-132; 83, с. 134].

10. Загалом варто зауважити, що необхідним і дуже важливим є підвищення моральності нації в цілому, адже суд присяжних у своєму функціонуванні повинен спиратися насамперед на моральні чинники, зокрема

почуття справедливості та неупередженості. Суд присяжних – це продукт конкретного суспільства, яке він представляє і з якого формуються його члени. Тому саме загальна культура, зокрема, правова культура суспільства, її рівень, визначає ефективність цього інституту судочинства.

Саме рівень правової культури присяжних є запорукою прийняття об'єктивного, справедливого рішення. Підсвідоме почуття людиною справедливості, того що є добро, а що зло – це та закладена в саму суть природна основа, на якій будується суд присяжних і робить його ефективним органом правосуддя у будь-яку епоху. Отже, суд присяжних є найкращим механізмом, який природне право конвертує у позитивне. Однак, доктринальні помилки на законодавчому рівні спричинили деформацію інституту суду присяжних та унеможливили безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя через присяжних.

### Висновки до Розділу 3

Національна модель суду присяжних має увібрати в себе найкращі зразки цього суду з різних країн, які вже мають багатовіковий досвід його діяльності. Потребує додаткового аналізу досвід діяльності суду присяжних на теренах України після реформи 1864 року з позицій сучасної юридичної науки, враховуючи національну ментальність. Чинним КПК України запропонована англо-саксонська модель суду присяжних. Параграф 2 глави 30 КПК України “Проведення в суді присяжних” не має доктринальних суперечностей в реалізації інституту суду присяжних, проте потребує доопрацювання.

Більш суттєвою є проблема фундаментальних помилок закладених в самому КПК, що не дозволять реалізувати основоположні принципи демократичного правосуддя і зводять нанівець позитивні напрацювання щодо суду присяжних. Перспективним напрямком подальшої реформи кримінального судочинства є, на нашу думку, внесення відповідних змін до законодавства України, в основу якого мають бути покладені класичні, перевірені світовою юридичною практикою і наукою принципи, а також найкращі ідеї національних правознавців, в тому числі і щодо суду присяжних.

Українське суспільство повинне пристосуватися до запровадження суду присяжних, повноцінне функціонування якого потребує певного часу і значних матеріальних затрат, але найголовніше – внутрішньої готовності громадян бути присяжними. Доводиться констатувати, що в сучасних умовах участь народу у здійсненні правосуддя нівельована й фактично одна з гілок влади в країні відірвана від свого джерела, а деклароване Конституцією України право народу брати участь у здійсненні правосуддя залишається нереалізованим. Необхідно запровадити повноцінну систему суду присяжних, наприклад таку як у США, проте для цього потрібні узгоджені дії та імплементація кримінальних процесуальних норм інших країн у вітчизняне законодавство з неодмінним врахуванням українського менталітету, правової культури і свідомості громадян.

## ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає можливість сформулювати такі висновки.

Судова влада – одна із гілок державної влади, діяльність якої спрямована на захист прав людини, забезпечення соціальної стабільності і законності в державі та повинна реалізовуватися виключно засобами правового характеру. Одним з таких засобів є інститут суду присяжних в Україні, передбачений в Конституції України, у Законі України “Про судоустрій і статус суддів” і Кримінальному процесуальному кодексі України. Суд присяжних у процесі реформування судової системи України має особливу наукову актуальність і суспільне значення, оскільки у світовій практиці судочинства розглядається як один із найдемократичніших правових інститутів. Поширеним є твердження, що демократичне суспільство не може розвиватися без демократичного судочинства, а таке можливе лише за наявності дієвого інституту суду присяжних, де народ самостійно ухвалює рішення, що ґрунтується на принципах верховенства права.

Запровадження інституту суду присяжних в українську судову систему не є результатом запозичення елемента іноземної системи судоустрою, оскільки аналіз історичних джерел права свідчить про наявність в системі українського судоустрою інституту, якому були властиві риси суду присяжних. Це копний суд, коріння якого сягає норм Руської Правди. Суд присяжних функціонував на українських землях в складі Російської імперії після судової реформи 1864 року. Тому можна стверджувати не про запровадження в Україні нового правового інституту, а про реінституцію (відновлення) суду, діяльність якого була припинена в часи радянської влади на довгий час.

Судова влада є тією гілкою влади, повага до якої має слугувати становленню правової держави. Суд присяжних – судовий інститут, що представляє собою незалежну від професійних суддів колегію обраних громадян, які внаслідок своєї обізнаності з умовами місцевого побуту, специфіки життя всіх тих суспільних прошарків, які вони представляють,

покликані вирішувати в суді питання факту злочину та виносити справедливий вирок. Кращої форми правосуддя людство ще не винайшло і найближчим часом, мабуть, не винайде, адже саме суд присяжних дає найвищу якість з точки зору досягнення справедливості, істини, гласності, змагальності, авторитетності судового рішення.

Суд присяжних як самостійний соціально-правовий інститут повинен посісти вагоме місце в системі судочинства України, адже він має високу правозахисну здатність гарантувати дотримання прав людини. Саме цей суд дає змогу громадянам брати участь у здійсненні правосуддя в кримінальних справах і покликаний сприяти захисту прав, свобод та законних інтересів особи в кримінальному процесі, забезпечити захист суспільства і держави від кримінальних правопорушень, дати більше сподівань обвинуваченому на виправдувальний вирок, зменшити залежність вироку і покарання від тривалості утримання в слідчому ізоляторі, забезпечити участь громади у винесенні рішень.

Суд присяжних – це інститут здійснення народовладдя, який ефективно функціонує в багатьох країнах. Світовій юридичній практиці відомі дві моделі суду присяжних – англо-американська (класична) і європейська (суд з розширеною колегією народних засідателів). Перша модель передбачає, що присяжні засідателі, які попередньо не знайомі зі справою і є лише спостерігачами судового розслідування, у нарадчій кімнаті самостійно, без участі професійного судді, вирішують питання факту винуватості і виносять відповідний вердикт щодо підсудного. Останній є обов'язковим для судді. Професійний суддя в такому процесі вирішує виключно правові питання і встановлює міру покарання. Ця модель притаманна насамперед судочинству США, оскільки саме ця країна є лідером з кримінальних справ за участю присяжних, а також судовій системі Великої Британії, Іспанії, Австрії, Швейцарії та інших країн. Кримінальні справи про всі злочини розглядаються за участю суду присяжних за наполяганням обвинуваченого. Кандидатів у присяжні засідателі обирають зі списків виборців певного району, даними

перепису населення. Присяжним може стати середньостатистичний громадянин, який не мав проблем із законом.

Друга модель, яка умовно класифікується як суд присяжних за європейським зразком, діє у Данії, Франції, Італії, Швеції та інших державах Європи. Європейська модель за своєю суттю передбачає участь шеффенів і народних засідателів, які спільно з суддями досліджують усі матеріали справи. На відміну від США, у Франції порядок складання списків присяжних є набагато складнішим. Насамперед створюються попередні списки кандидатур, на основі яких спеціальною комісією за місцем знаходження кожного суду проводиться складання щорічного списку кандидатів. Ця ж комісія кожного року складає спеціальний список додаткових присяжних з числа присяжних міста, в якому розташований суд. Згодом голова трибуналу шляхом жеребкування відбирає на відкритому засіданні із щорічного списку 27 присяжних, які створюють сесійний список. Голова суду у такому ж порядку обирає додаткових присяжних зі спеціального списку. Загалом суди присяжних діють у 53 країнах світу. У різних країнах існують різні форми організації правосуддя, в тому числі змішані.

Враховуючи погляди науковців, практиків можна дійти висновку, що інститут суду присяжних є ще недопрацьованим інститутом в судовій системі України. Про це свідчить навіть неоднозначне ставлення до нього пересічних громадян – майбутніх присяжних. Для належного функціонування в Україні суду присяжних необхідно продовжити роботу щодо вдосконалення законодавчої бази, яка б детально регулювала питання його діяльності, щоб суд присяжних ефективно та у повному обсязі виконував покладені на нього завдання. Тому пропонуємо внести певні зміни та доповнення до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” і Кримінальний процесуальний кодекс України.

1. Потрібно розширити перелік справ, які розглядаються за участю суду присяжних. Внести зміни до ст. 384 КПК України, доповнивши її положенням про те, що обвинувачений має право заявити клопотання про розгляд

кримінального провадження стосовно нього судом присяжних, розпочате не лише на підставі вчинення злочину, за який передбачене довічне позбавлення волі, але як мінімум злочинів, які кваліфікуються як тяжкі та особливо тяжкі (термін покарання від 10 до 15 років).

2. Запровадити двоколегіальність суду присяжних – власне колегії присяжних, яка повинна складатись з 12-ти осіб, і професійного судді чи декількох суддів окремо. Колегія присяжних повинна діяти самостійно, вирішувати питання факту злочину, а вже юридичну кваліфікацію має надавати суд.

3. У Законі України “Про судоустрій і статус суддів” внести доповнення до ст. 65 і розширити перелік громадян, які не можуть бути включеними до списків народних засідателів і списків присяжних.

4. Потребують подальшого удосконалення вимоги до присяжного, закріплені в ст. 65 Закону України “Про судоустрій та статус суддів” шляхом їх конкретизації і приведення у відповідність до демократичних засад правосуддя.

5. Необхідно визначити чіткий перелік, працівники яких саме правоохоронних органів не можуть брати участь в судових засіданнях у ролі присяжних, що призводить до вільного трактування окремих правових норм (ст. 65 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”).

6. Необхідно, щоб присяжні самі приймали рішення про винуватість чи невинуватість підсудного. Суд не повинен висловлювати свою думку присяжним щодо вини обвинуваченого або висловлювати твердження, в якому пропонується вірити чи не вірити певному свідченню у справі. Тобто необхідно привести систему організації та функціонування суду присяжних в Україні в частині його незалежності до стандартів відповідної світової практики.

7. Судді і представники народу у здійсненні правосуддя повинні бути самостійними, займати нейтральну, неупереджену і незалежну позицію. Для цього насамперед необхідно надати їм належне матеріальне забезпечення і соціальний захист. Необхідно створити належні матеріальні умови для функціонування суду присяжних.

8. Судді, які здійснюють правосуддя разом з колегією присяжних, повинні додатково проходити підготовку з питань такого виду судочинства. З цією метою необхідно розробити методичні посібники, які б узагальнили міжнародну судову практику щодо розгляду справ судом присяжних. Це допомогло б розтлумачити суддям основні засади нового інституту і надати рекомендації щодо взаємодії з колегією присяжних.

9. Необхідним і дуже важливим є підвищення моральності нації в цілому, правової культури суспільства, адже суд присяжних у своєму функціонуванні повинен спиратися насамперед на моральні чинники, зокрема, почуття справедливості і неупередженості, а також на високу правову свідомість та обізнаність громадян.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

### **I. Нормативно-правові акти України і зарубіжних країн**

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141 (із змінами, внесеними згідно із Законом N 1401-VIII від 02.06.2016).
2. Кримінально-процесуальний кодекс від 28.12.1960 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1003-05/page> (втратив чинність)
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року (із змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.
4. Закон України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 28. – Ст. 532.
5. Закон України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 року № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, 43, 44-45. – Ст. 529. (втратив чинність)
6. Закон України “Про судоустрій і статус суддів” від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.
7. Закон України “Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо участі народних засідателів” від 19 травня 2011 року // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 47. – Ст. 530.
8. Закон України “Про державну службу” від 10 грудня 2015 року № 889-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2016. – № 4. – Ст. 43 (із змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
9. Указ Президента України “Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів” від 10 травня 2006 р. № 361/2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/361/2006>

10. Конституція Сполучених Штатів Америки 1787 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://uk.wikisource.org/wiki/Конституція\\_США](http://uk.wikisource.org/wiki/Конституція_США)
11. Кримінально-процесуальний кодекс Російської Федерації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bukvar.su/pravo-jurisprudencija/96066-Sud-prisyazhnyh-i-novyy-Ugolovno-processualnyiy-kodeks-RF.html>

## **II. Наукові публікації**

12. Апарова Т.В. Суды и судебный процесс Великобритании. Англия, Уэльс, Шотландия / Т.В. Апарова. – М.: Триада, 2008. – 157 с.
13. Ахтирська Н.М. Становлення суду присяжних в Україні: від конституційного принципу до процесуальної регламентації / Н.М. Ахтирська // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 5. – С. 83-89.
14. Ахтирська Н.М. Судове пізнання судом присяжних: вітчизняні сподівання та зарубіжний досвід / Н.М. Ахтирська // Судова апеляція. – 2012. – № 2 (27). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/50840/>
15. Барабаш Б. Судова система штатів США та її функціонування / Б. Барабаш // Право України. – 2008. – № 8. – С. 117-120.
16. Бахмайєр-Вінтер Р. Висновок щодо проекту Кримінального процесуального кодексу України / Бахмайєр-Вінтер Р., МакБрайда Дж., Сванідзе Е. / Joint Programme between the European Union and the Council of Europe on Transparency and Efficiency of The Judicial System of Ukraine (TEJSU project). – Страсбург, 2011. – 91 с.
17. Бэрнем У. Суд присяжных заседателей / У. Бэрнем. – М.: МНИМП, 1995. – 128 с.
18. Боботов С.В. Суд присяжных. История и современность / С.В. Боботов, Чистяков Н.Ф. – М.: Рос. правовая. академия МЮ РФ, 1992. – 105 с.
19. Борисенко А. Присяжная правда: суд присяжных / А. Борисенко // Юридическая Практика. – 2012. – № 50 (781). – С. 9-14.

20. Бринцев В. Нормативне і організаційне забезпечення участі представників народу у здійсненні правосуддя / В. Бринцев // Право України. – 2004. – № 5. – С. 28-31.
21. Василяка К.Л. Українська модель професійної підготовки суддів: проблеми і перспективи / К.Л. Василяка // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 4. – С. 128-135.
22. Галайденко Т. Незалежність суддів як індикатор стану вітчизняної судової системи / Т. Галайденко // Віче. – 2012. – № 2. – С. 12-14.
23. Гринишин А. Загальні питання участі народу у відправленні правосуддя / А. Гринишин // Вісник Львівського університету. – 2008. – № 47. – С. 232-238.
24. Грубінко А.В. Провідні моделі суду присяжних: зарубіжний і вітчизняний історичний досвід / А.В. Грубінко, Н.М. Ярчук // “Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку”: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 15-16 листопада, 2013 р. – Херсон, Вид. дім “Гельветика”, 2003. – С. 36-38.
25. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс США / К.Ф. Гуценко. – М.: Юрид. лит., 1999. – 223 с.
26. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс западных государств / К.Ф. Гуценко, Л.В. Головкин, Б.А. Филимонов. – М.: Зерцало, 2016. – 480 с.
27. Джаншиев Г.А. Эпоха великих реформ: в 2-х т. / Г.А. Джаншиев. – М.: Территория будущего, 2008. – 976 с.
28. Єфремова Н.В. Суд і судочинство в УНР, Українській державі, Західноукраїнській Народній Республіці (1917-1920 рр.): монографія / Н.В. Єфремова, Б.Й. Тищик, В.Т. Марчук. – Одеса: Фенікс, 2007. – 280 с.
29. Зыков В. Суд присяжных: напрасные ожидания / В. Зыков // Российская газета. – 1999. – 22 сентября.
30. Канцір В.С. Проблеми запровадження суду присяжних у національну систему правосуддя / В.С. Канцір // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – № 2. – С. 263-266.

31. Карнозова Л.М. Суд присяжных в России: инерция юридического сознания и проблемы реформирования / Л.М. Карнозова // Государство и право. – 2007. – № 10. – С.50–58.
32. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу: монографія / О.М. Костенко. – К.: Атіка, 2008. – 352 с.
33. Костенко А.Н. Социальный натурализм как методологический принцип сравнительного правоведения и юридической глобалистики: Открытая лекция. / А. Н. Костенко. – Киев, Симферополь: Логос, 2008. – Серия научно-методических изданий “Академия сравнительного правоведения”. – Выпуск 11. – 28 с.
34. Котляр В. Суд присяжных не для України / В. Котляр // Право України. – 1998. – № 9. – С. 72-73.
35. Которобай Є. Проблеми та перспективи запровадження в Україні суду присяжних / Є. Которобай // Юридичний вісник України. – 2010. – № 50 (806). – С.15.
36. Курбатов А. Ще раз про суд присяжних / А. Курбатов // Право України. – 1997. – № 12. – С. 97-102.
37. Лисенков С. Суд присяжных в Україні / С. Лисенков // Вісник прокуратури. – 2001. – № 3. – С.75–78.
38. Маляренко В. Позитиви і негативи суду присяжних / В. Маляренко // Право України. – 2000. – № 3. – С. 3-12.
39. Мельник В.В. Искусство защиты в суде присяжных: практ. пособие / В.В. Мельник. – М.: Дело, 2003. – 194 с.
40. Музичук О.М. Проблеми визначення у законодавстві України системи правоохоронних органів / О.М. Музичук // Європейські перспективи. – 2011. – № 2. – Ч. 2. – С. 56-60.
41. Обрусна С.Ю. Механізм запровадження суду присяжних в Україні історичний досвід та сучасні перспективи / С.Ю. Обрусна // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 496-502.

42. Оверчук С.В. Інститут суду присяжних в Україні (з позиції соціального натуралізму) / С.В. Оверчук // Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: монографія / за заг. ред. проф. Бошицького Ю.Л.; Київський університет права НАН України. – К.: Кондор-Видавництво, 2012. – С. 496-508.
43. Оверчук С.В. Нові перспективи суду присяжних в Україні / С.В. Оверчук // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – 2011. – Спец. випуск № 5. – С. 369-375.
44. Оверчук С.В. Реформа кримінального судочинства в Україні: суд присяжних vs суд шефенів // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю з дня народження професора М.В. Салтевського (м. Одеса, 2 листопада 2012 року.) – Одеса: Фенікс, 2012. – С. 420-423.
45. Оверчук С.В. Становлення інституту присяжних в умовах набрання чинності кримінальним процесуальним кодексом України / С.В. Оверчук // Часопис Національного університету “Острозька академія”. Серія “Право”. – 2012. – №2(6) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12osvpku.pdf>
46. Оверчук С.В. Суд присяжних: право чи фікція? / С.В. Оверчук // Правова система України: сучасний стан та перспективи розвитку (9 червня 2004 року). Матеріали VI міжвузівської науково-практичної конференції. – Рівне, 2004. – С. 273-276.
47. Прилуцький С.В. Громадянське суспільство в механізмі судової влади та правосуддя: теоретико-правовий аспект / С.В. Прилуцький. – К.: Ін-т держави і права ім. В. Корецького, 2010. – 260 с.
48. Притика Д. М. Судова влада України на межі третього тисячоліття / Д.М. Притика // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 6. – С. 24-35.

49. Радзівілл А. Суд присяжних – лакмусовий папірець зміни правової свідомості суспільства чи крок назад ? / А. Радзівілл // Юридичний журнал. – 2011. – № 3. – С. 70-72.
50. Романюк Т. Не зовсім присяжні / Т. Романюк // Віче. – 2013. – № 15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3795/>
51. Романюк Т. Феміда з народом / Т. Романюк // Віче. – 2013. – № 9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3652/>
52. Русанова І. Становлення суду присяжних в Україні: деякі міркування / І. Русанова // Право України. – 1999. – № 7. – С. 71-73.
53. Русанова І.О. Проблеми організації суду присяжних в Україні: Автореф. дис... к-та юрид. наук: 12.00.10 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2003. – 21 с.
54. Савонюк Р. Суд присяжних: яким йому бути / Р. Савонюк // Право України. – 1997. – № 2. – С. 68-72.
55. Стецовский Ю.И. Судебная власть: учебное пособие / Ю.И. Стецовский. – 2-е изд. – М.: Дело, 2017. – 400 с.
56. Судові та правоохоронні органи України: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А.П. Гель, Г.С. Семаков, С.П. Кондракова. – К.: МАУП, 2004. – 272с.
57. Теремецький В.І. Особливості впровадження суду присяжних за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / В.І. Теремецький // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 728-735.
58. Тернавська В.М. Деякі питання історії становлення і розвитку інституту суду присяжних в Україні / В. М. Тернавська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2004. – Випуск 61. – С. 79-82.
59. Тернавська В.М. Інститут суду присяжних. Соціально-політичні умови діяльності // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 9. – С. 118-125.
60. Тернавська В.М. Суд присяжних Англії: становлення і розвиток // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т

- держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – Випуск 29. – С. 157-163.
61. Тернавська В.М. Суд присяжних США: історія і сучасність // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 4. – С. 78-82.
  62. Тернавська В.М. Суд присяжних у кримінальному судочинстві Франції // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2005. – № 12. – С. 70-77.
  63. Тернавська В.М. Інститут суду присяжних в Україні (історико-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – “Теорія та історія держави і права; історія політичний та правових учень” / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2007. – 19 с.
  64. Тертишник В. Суд присяжних: ростки і суть ідеї та її мімікрія при реформуванні кримінального судочинства України / В. Тертишник // Право України. – 2012. – № 7. – С. 274-278.
  65. Третина українців бояться “сісти” за злочини, яких вони не скоювали. 18.01.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://human-rights.unian.net/ukr/detail/197265>
  66. Уолкер Р. Английская судебная система / Р. Уолкер. – М.: Юридическая література, 2001. – 631 с.
  67. Учреждение судебных установлений от 20.11.1864 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3450>
  68. Футей Б. Становлення правової держави: Україна 1991–2001 роки / Б. Футей. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 288 с.
  69. Чангулі Г.І. Суд присяжних – анахронізм чи необхідність? / Г. І. Чангулі // Антологія української юридичної думки. В 10 т / Редкол. Ю. С. Шемшученко (голова) і ін. Т.9 Юридична наука радянської доби. – К., Юридична книга, 2004. – 846 с.
  70. Шандра В. С. На службі праву: минуле як майбутнє судової реформи / В. С. Шандра // День. – 2007. – № 23.

71. Шишленко В.Г. Щодо удосконалення організації та діяльності суду присяжних в Україні / В.Г. Шишленко // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 1200-1204.
72. Щерба В.М. Суд присяжних в Україні: окремі питання становлення і розвитку / В.М. Щерба // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja/20>
73. Яновська О.Г. Суд присяжних в системі гарантій захисту прав людини // Вісник Академії адвокатури. – 2005. – Вип. 2. – С. 93-98.

### **III. Навчальна література**

74. Адміністративне право України: підручник / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. – К.: Істина, 2009. – 480 с.
75. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США: підручник / В. Бернхем. – К.: Україна, 1999. – 554 с.
76. Бутов В.Н. Уголовный процесс Австрии / В.Н. Бутов. – Красноярск: Изд-во Красноярск. ун-та, 2008. – 202 с.
77. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн навчальний посібник / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2014. – 656с.
78. Музиченко П.П. Історія держави і права: Навчальний посібник / П.П. Музиченко. – К.: Знання, 2007. – 471 с.
79. Судові та правоохоронні органи України: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А.П. Гель, Г.С. Семаков, С.П. Кондракова. – К.: МАУП, 2004. – 272с.
80. Тополевська Л. Міжнародний досвід діяльності інститутів мирового судді, суду присяжних, народних засідателів та пропозиції щодо можливостей його застосування в Україні: підручник / А. Бурий, Р. Таратута, Р. Тополевський, Л. Тополевська. – Л.: РГБФ “Право і Демократія”, 2009. – 131 с.
81. Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: [навч. посібник] / Г.І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.

82. Тополевська Л. Міжнародний досвід діяльності інститутів мирового судді, суду присяжних, народних засідателів та пропозиції щодо можливостей його застосування в Україні: підручник / А. Бурий, Р. Таратута, Р. Тополевський, Л. Тополевська. – Л.: РГБФ “Право і Демократія”, 2009. – 131 с.
83. Шишкін В.І. Судові системи країн світу: навч. посіб.: у 3-х кн. / В.І. Шишкін. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 1. – 320 с.

#### **IV. Електронні ресурси**

84. В Україні суд присяжних вперше виправдав обвинуваченого // Українська правда. 2013. – 30 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/10/30/7001018/?attempt=1>
85. Кульчицький В., Сидорчук О. Суд присяжних і наукова думка про нього в Україні після судової реформи 1864 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://adhdportal.com/book\\_2475\\_chapter\\_27\\_Kulchikijj\\_V.,\\_Sidorchuk\\_O.\\_Sud\\_prisjazhnikh\\_\\_naukova\\_dumka\\_pro\\_nogo\\_vUkran\\_pslja\\_sudovo\\_reformi\\_1864\\_r.html](http://adhdportal.com/book_2475_chapter_27_Kulchikijj_V.,_Sidorchuk_O._Sud_prisjazhnikh__naukova_dumka_pro_nogo_vUkran_pslja_sudovo_reformi_1864_r.html)
86. Лавринович каже, що суд присяжних не буде вирішальним // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Українська правда. – 2013. – 6 лютого <http://www.pravda.com.ua/news/2013/02/26/6984335/>
87. Львівська прокуратура оскаржила рішення першого в Україні суду присяжних // Новий Погляд. – 2014. – 6 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pohlyad.com/news/n/40931>
88. Машищев Б. Суд присяжних за проектом КПК відповідає євростандартам / Б. Малишев. – Інтерв'ю 19.01.2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zib.com.ua>
89. Прокуратура оскаржила рішення першого суду присяжних в Україні // Укр Інформ. – 2014. – 9 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1575110-prokuratura\\_oskargila\\_rishennya\\_pershogo\\_sudu\\_prisyagnih\\_v\\_ukraiini\\_1882429.html](https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1575110-prokuratura_oskargila_rishennya_pershogo_sudu_prisyagnih_v_ukraiini_1882429.html)

90. Куйбіда Р. Експерт розповів, як працює суд присяжних в Україні / Р. Куйбіда // Слово і діло. Аналітичний портал. – 13 лютого 2017. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2017/02/13/pogljad/pravo/ekspert-rozpoviv-yak-pracyuye-sud-prisyazhnyh-v-ukrayini>
91. Рощина І.О. Суд присжних в Україні: актуальні питання реформування / І.О. Рощина, О.С. Циганій // Юридичний вісник. – 2016. – № 2(39). – С. 188-193.
92. Становлення судової системи країни. Правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні // Судова влада України. Офіційний Web-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://pm.cr.court.gov.ua/sud0115/myzeu/stanovlennia\\_sud\\_sistemy/](http://pm.cr.court.gov.ua/sud0115/myzeu/stanovlennia_sud_sistemy/)
93. Структура і форми діяльності правоохоронних органів Франції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.pravo.vuzlib.org/book\\_z866\\_page\\_44.html](http://www.pravo.vuzlib.org/book_z866_page_44.html)
94. Червоненко В. Старт судової реформи: 10 ключових новацій / В. Червоненко // ВВС Україною – 2016. – 30 вересня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/09/160929\\_justice\\_judiciary\\_reform\\_vc](http://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/09/160929_justice_judiciary_reform_vc)
95. Як працює суд присяжних в Україні // Сьогодні. – 28 Квітня 2016. [Електронний ресурс]. – Редим доступу: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/kak-rabotaet-sud-prisyazhnyh-v-ukraine-711118.html>